Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

1990 чыл
март
13
вторник
№ 59 (14259)

1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 коп.

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1990 чылдың март 11-де СЭКП Төп Комитединиң Пленуму ажылын эгелээн. Пленумга чугаалажып көөр кылдыр дараазында айтырыгларны киирген:

1. ССРЭ Конституциязының 6 болгаш 7 чүүлдеринге хамаарыштыр саналдарны ССРЭ-ниң улус депутаттарының үшкү ээлчег чок Съездизинге киирер дугайында.

2. СЭКП-ниң XXVIII съездизин чыылдырарының, партияга отчёт-соңгулдалыг кампанияны эрттиреринин, съездиже делегаттар төлээлелгезиниң нормазының болгаш оларны соңгуур чурумунуң дугайында.

3. СЭКП Уставының төлевилелиниң дугайында.

4. СЭКП-ниң Төп Контроль-Ревизия Комиссиязының дугайында Дүрүмнүң төлевилелиниң дугайында.

5. СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутадының соңгулдалары.

Пленумга илеткелди СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев кылган.

СЭКП Уставының төлевилели-биле болгаш хүн чурумунуң айтырыглары-биле холбашкан өске-даа материалдар-биле баш удур таныжар арганы Пленумнуң киржикчилеринге берген.

Дараазында эштер санал берген: Ю. А. Прокофьев — СЭКП Москва хооркомунуң бирги секретары, А. Джумагулов — Кыргыс ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, С. М. Байжанов — Казахстанның Компартиязының Джамбул обкомунуң бирги секретары, В. В. Бакатин — ССРЭ-ниң иштики херектер министри, Ю. И. Литвинцев — СЭКП Тула обкомунуң бирги секретары, В. Ф. Яковлев — ССРЭ-ниң юстиция министри, В. М. Мишин — ВЦСПС-тиң секретары, В. И. Бровиков — ССРЭ-ниң Польша Республикада Онза болгаш Бүрүн эргелиг элчини, В. Н. Швед — Литваның Компартиязының (СЭКП-ниң платформазында) түр ТК-зының ийиги секретары, И. Т. Фролов— СЭКП ТК-ның секретары, «Правда» солуннуң кол редактору, В. И. Мироненко — БАЛКЭ ТК-ның бирги секретары, В. М. Семенов — Белоруссияның Компартиязының Гродно обкомунуң бирги секретары, С. С. Шаталин — ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Экономика салбырының академик-секретарының хүлээлгезиниң күүседикчизи.

СЭКП Уставының төлевилелин чедир ажылдап кылыр болгаш ТК-ның Пленумунуң өске-даа документилерин белеткээр талазыбиле редакция комиссиязын Пленумга тургускан.

Политиктиг системаның (ССРЭ Конституциязының 6 болгаш 7 чүүлдериниң) айтырыгларының талазы-биле ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелин ССРЭ-ниң улус депутаттарының ээлчег чок үшкү Съездизинге чугаалажып көөр кылдыр хоойлу саналдаар инициатива ёзугаар киирер деп шиитпирни Пленум хүлээп алган.

Пленумнуң материалдарын «Правда» солунга долузу-биле болгаш массалыг информацияның өске солун, сеткүүлдеринге допчулай парлаар.

СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутадының соңгулдаларының дугайында айтырыг талазы-биле дыңнадыгны соңгулда комиссиязының даргазы В. А. Коптюг кылган.

Пленумга ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидаттар: П. А. Абросов — Москвада ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг автоматтыг шугумнар заводунуң слесары, Н. П. Кустарев — Горькийниң автомобиль заводунуң дарганы, А. П. Шустов — Москваның «Станкоконструкция» заводунуң слесарь-электромонтажчызы — санал бергеннер.

Чажыт бадылаашкынның түңнели-биле СЭКП-ден ССРЭ-ниң улус депутадынга Н. П. Кустарев соңгуткан.

СЭКП ТК-ның Пленуму бодунуң ажылын уламчылап турар.

СЭКП ТК-ның Пленумунга М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

Эштер! ТК-ның амгы бо Пленумун февраль Пленумунуң дорт уламчылалы кылдыр көрүп болур. Пленумнуң кол сорулгазы — съезд мурнунуң дискуссиязынга керектиг документилерниң төлевилелдерин ажылдап кылырын доозары: чаа Уставтың төлевилелин чугаалажып көөрү болгаш съездиге белеткелдиг организастыг айтырыгларын шиитпирлээри. Чогуур документилер болгаш саналдар силерде бар.

Съезд мурнунуң дискуссиязы партияда ам безин эгелээн, улам күш кирип турар болгай. Анаа, ол маргыш чок чаагай чорудулгага улуг идигни партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилели берген. Партияда болгаш чурттаонуу шыңгыы улуг концепциялыг документ деп хүлээп көрүп, ында ажыл-херектерниң шүгүмчүлекчи сайгарылгазы-даа, чурттуң мурнунда тургустунган социал-экономиктиг болгаш политиктиг чидиг айтырыгларны шиитпирлээринин оруктары-даа, бистиң ниитилеливисти чаартырының принципиалдыг сорулгалары-даа илереттингенин айтып турар.

Платформаның төлевилелин бис партияда болгаш ниитилелде калбарып турар дискуссияга үндезин болгаш бааза кылдыр ынчаар көрүп турарывысты база катап демдеглексеп тур мен. Ынчангаш төлевилелге хөй янзы, аңгы-аңгы үнге деп чугаалап болур хамаарылганың илерээшкини боттуг чүүл-дүр, бир эвес ооң мурнунда үелерде дег, бүгү таладан ужур эдерген деткиишкин илерээн болза, ол эки эвес ийик. Бистиң сорулгавыс болза — мен ол дугайын партия Төп Комитединиң мооң мурнундагы Пленумунга база чугаалаан мен — партияга ниити чугаалажып көөрүнге ажыкчарлыг документини тургузары, ынчангаш коллективтиг дилээшкинни улам ыңай идепкейжиринге салдар чедирери турган.

Бис ол бүгү чорудулганы колдуунда-ла эде тургустунуушкуннуң чоруп орар шугуму-биле, бистиң социалистиг шилилгевистиң оруубиле чоруп турар кылдыр көөрүн күзээривис билдингир. Ынчангаш биске шүгүмчүлекчи, боттуг болгаш шудургу үелиг дилээшкин амыдыралчы эргежок чугула. Ол съездиге чедир чоруур ужурлуг, а съезд бистиң бодап чедериве келир үеге партияның программа болур документизин хүлээп алгаш, бодунуң алыс түнел сөзүн чугаалаар.

Эгелээн дискуссилдан алгаш көөрге, ооң төвүнде партияның реформазының айтырыы туруп турар-дыр. Ынчаарга бо дээрге шуут билдингир херек-тир, чүге дээрге чогум-на мында ниитилел хөгжүлдезиниң хөй-хөй айтырыглары, сорунзада дег, амгы үеде мөөңнелип турар. Бистиң партиявысты эде тургузар талазы-биле принципиалдыг угланышкыннарны Платформаның төлевилелинде бергенин силер утпаан боор силер. Ол чүүлдер ам Устав төлевилелинге тодаргайы-биле дүүштүртүнүп кирер.

Силерге саналдаттынып турар документини аппарат ажылдакчылары бодап кылбаан, ол дээрге СЭКП ТК-га, партия солуннарына болгаш журналдарынга кээп турган санал-онаалдарны бистиң теоретиктиг төпте-ривиске — Марксизм-ленинизм институдунга, Ниитилел эртемнериниң академиязынга, оларның республика филиалдарынга база партияның дээди өөредилге черлеринге ниитилештир ажылдап кылганының түңнелидир. Сөөлгү айларда СЭКП Төп Комитеди партия эге болгаш чер-чер организацияларындан, тус-тус коцияларындан, тус-тус коммунистерден долузу-биле ажылдап кылган 40 ажыг Устав төлевилелдерин, устав айтырыгларыга хамаарыштыр партия хуралдарының база партия комитеттериниң муң-муң шиитпирлерин алган. Ол бүгүнү ТК-ның комиссияларынга кичээнгейлиг өөренип көргеш, ниитилештирип түңнээн, ону Политбюрога каш удаа чугаалажып көрүп турган.

Белететтинген бо документиде СЭКП-ни демократчы ёзу-биле чаартырының оруктарының болгаш аргаларының кол угланыышкыннарының дугайында үзелбодалдар кирген деп бодап турар бис. Ону бүгү партия чугаалажыр апаар, ынчангаш бистер бөгүн ону чогаадып тургузар талазы-биле эрткен улуг үе-чаданы түңневишаан, ону ам-даа чедир ажылдап кылырының чаа үезин ажыдып турар бис.

Уставты ажылдап кылып тура, бистер ниитилелге партияның туружунуң дугайында, ооң эрге-хүлээлгелериниң, а ол ышкаш партийжи политиканы боттандырарының хевирлериниң, арга-методтарының дугайында эде тургустунуушкуннуң чылдарында тодараттынып келген чаа үүлдерни барымдаалап көргеш бис. Ынчангаш чугаа болза, бистиң чедип алыр деп турарывыс чаартынган партияның — гуманныг, демократтыг социализмниң партиязының амыдыралының кол хоойлузу болур ужурлуг документини ажылдап кылырының дугайында боор турар.

Ол чаа билиишкиннің бир чарылбас кезээ болза, XIX партконференцияга ажылдап кылдынган партия биле күрүне органнарының эрге-хүлээлгелерин тускайлап ацгыларыныр, бүгү чорудулгаларны дорт уштап-баштап турар өзек болур күрүне системазындан партияның үнүп чайлаарының принциви болур. Өске сөсбиле чугаалаарга, чугаа болза, партияның ниитилелдиң авангардчы политиктиг күжү болур база перспективтиг хөгжүлденин угланыышкыннарын ниитилелге ажылдап кылып база саналдан бээр болгаш күрүне болгаш хөй-ниити структураларында коммунистерни дамчыштыр оларны боттандырарын чедип алыр эге-чадагы хүлээлгезинче дедир эглириниң дугайында боор турар.

Бистер партияның чаартылгазын боттарының ажылчорудулгазын Маркстың, Энгельстиң, Ленинниң идеяларын чогаадыкчы ёзу-биле хөгжүдеринге үндезилээн чаңгыс аай үзел-бодалдыг коммунистериң эвилели, ажылчын ацгының, бүгү ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын илергейлээн социалистиг шилип алышкынның партиязы, хөй национальдыг совет ниитилелди бодунуң программалыг платформазынга каттыштырарын чедип алыр сорулгалыг партия кылдыр көрүп турар оис.

СЭКП болза интернационализмниң туруштарында туруп тура, коммунистиг болгаш ажылчын, социалистиг болгаш социал-демократтыг, либералдыг болгаш национал-демократтыг партиялар-оиле, тайбың болгаш социал депшилге дээш туржуп турар бүгү-ле хөй-ниити күштер база шимчээшкиннер-биле кады ажылдаарына ажык деп медеглеп тур бис.

Ынчангаш, бодунуң идейполитиктиг туружунга СЭКП ам чаартынып, чаа овур-хевирлиг апар чыдар. Уставтың төлевилели ниитилелдиң экономиктиг, социал-политиктиг болгаш угаан-бодал амыдыралының бүгү-ле талаларын чаартып эдериниң байдалдарында партияның ролюн болгаш хүлээлгелерин чаа ёзу-биле тодарадып турар СЭКП ТК-ның Платформазының үүлдери-биле дүгжүп турар.

Партияның шак ындыг чаартылгазының чорудуушкуну берге болгаш чаңгыс аай эвес. Бир талазында, аңаа эргиг хөөннер болгаш чаңчылдар, шуут чагырып дужаарынче партияның дыка хөй ажылдакчыларының, харын ол хамаанчок, партия массазының чамдыызының чүткүлү шаптыктап турар. Олардан ойталаары дээрге политиктиг салдарны чидирери, партияның туружун чидирери, партияның ниити кошкаашкыны болур деп дыка хөй кижилерге билдинип турар.

Өске талазында, СЭКП-ниң эволюстуг кол оруун ооң парламент хевирлиг азы шуут-ла харын билдинмес кызыгаарлыг, хевир-дүрзүчок ниитилел-политиктиг агым, ат чоткан кежигүннерлиг азы эң-не янзы-бүрү хевирлиг фракциялардан, болүктерден болгаш агымнардан даарап каан, шокар союндак чоорган дег кылдыр көрүп турар чамдык кижилер база көстүп келген.

Ынчаарга демократтыг кызыгаар иштинге, соңгулда кампанияларынга политиктиг баштың болур дээш демисел ам моон соңгаар СЭКП-ниң эң кол хүлээлгелериниң бирээзи болу бээр. Шак бо үүлге дүүштүр Уставтың чогуур үүлдерин ажылдап кылыры, партия ажылының методтарын болгаш ону организастаарының хевирлерин чогаадып кылыры эргежок чугула боп турар. Шак мындыг чаа үүлдерни партийжи Уставтың төлевилелинде киргилээн. Оларны немей ажылдап кылыры болгаш сайзырадыры негеттинер апаар чадавас. Ону төлевилелди чугаалажып көөрү көргүзе бээр.

Ынчалза-даа ажыл-херектиң өске талазын база барымдаалап көрбейн барып болбас. Ол чүл дээрге, СЭКП башкарыкчы партия болбушаан, күрүненің, бистиң социалистиг федерациялыстың херээ дээш, экономикада байдал дээш, хамаатыларның айыыл чок чоруу, оларның эргелерин болгаш хосталгаларын хандырары дээш, чурттуң бүгү делегей эрге-ажыктарын сагыыры дээш бүгү улус чоннуң мурнунга политика талазы-биле харыысалгалыг боп турарында-дыр. Бо чорук бистен парламентиге аажок чиик чацнаашкыннар кылырын шуут болдурбазын негээр. Оон аңгыда, бо чорук чурттуң амгы ең чугула айтырыгларын шиитпирлээринге СЭКП-ниң киржиринден ойталаваазын, политиктиг баштың болурунга мандатты үре-түңнелдиг ажыглаар шыңгыы ындыг политиканы чорударын негеп турар.

Ниитилелде партияның ролюн болгаш турар черин өйүнде өскертиринге удурланып турарларга база партияның чаартылгазын боттандырар дээш бистиң чүткүлүвүстү болгаш шиитпирлиивисти ажыглап алгаш, оларга бодунуң угланышкынын сыгап, бистиң политиктиг туруштарывыстың кошкай бээринге идеген турарларга быжыы-биле «чок» деп чугаалаар херек деп бодай-дыр мен.

СЭКП-ни чаартырының кол шугуму болза, ооң авангардчы ролюн үүтле чидирбези эвес, харын-даа ёзу барымдаалаттынып көстүп турганындан ниитилел амыдыралының ацгы-ацгы талаларынга дээштиг салдарны чедирип шыдаар политиктиг боттуг үүлче шилчидери болур.

Болуп турар бо чугаалажыышкыннар үезинде чамдык эштерге мындыг айтырыг тыптып кээп турар: эгелээн өскерилгелер бистиң ленинчи партиявыстың баштайгы алыс бүдүжүнге хора чедире бербес ирги бе?

Бо темага хамаарыштыр хөй чугаа чоруп турар. СЭКП ам үндезини-биле эргижирээн, ынчангаш ону алыс шынарлыг өске партия-биле солуурУ эргежок чугула апарган деп үннер база дыңналып турар. Ооң-биле холбаштыр СЭКП-ни социал-демократтыг, социалистиг ёзы өске партия деп эде адаар дугайында идея база тыптып турар. Ол идеяның кол утказы — СЭКП-ниң эчис идеалы болгаш ур хуусаалыг сорулгазы болуп турар «коммунистиг» деп тодарадылганы СЭКП

(Уланчызы 2-ги арында).

КҮРҮНЕ ЭРГЕ-ЧАГЫРГАЗЫНЫҢ КҮШТҮҮ ДЭЭШ

ССРЭ-ниң улус депутаттарының ээлчег чок үшкү Съездизи

ССРЭ-ниң улус депутаттарының ээлчег чок үшкү Съездизи март 12-де Кремльде ажылдап эгелээн.

Съездини ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы М. С. ГОРБАЧЕВ ажыткан. 2245 улус депутадындан 2092 кижиниң бүрүткеттиргенин ол дыңнаткан. Электроника системазының дузазы-биле кылган санаашкындан залда 2087 депутаттың олуржуп турары тодараттынган.

Ээлчег чок Съезд ажыттынган деп чарлаттынган. Кремльдиң Съездилер ордузунга Совет Эвилелиниң Гимни чаңгыланган.

Съездиниң президиумунуң составының талазыбиле чамдык тодарадыышкыннарны депутаттар киирген.

Президиумнуң составында Литва ССР-ниң төлээлекчилери чок деп, хуралдың даргазы дыңнаткан. Ында республиканың Дээди Совединин сессиязы ажылдап турар. Оон кээ турар дыңнадыглар дүвүренчиг байдалдыг. Сессияның хүлээп алганы болгаш хүлээп алыр деп турары албан документилери болгаш шиитпирлери бисте чок. Ынчалза-даа оон биске кээп турар дыңнадыглар, ында хүлээп алдынып турар шиитпирлер ол республиканың бодунуң база бистиң бүгү күрүневистиң болгаш чонувустуң үндезин эрге-ажыктарынга болгаш салым-чолунга хамааржып турар дээрзин көргүзүп турар.

Литва ССР-ниң Дээди Совединиң хүлээп ап турар шиитпирлери-биле холбаштыр тургустунуп кээп турар байдалды өөренип көөрүн база ук шиитпирлерге чогуур үнелелди бээрин болгаш оон чогуур түңнелдерни кылырын Съезд ССРЭниң Дээди Совединге, бирги ээлчегде, Национаддар Совединге, Дээди Советтиң комитеттеринге болгаш палаталар комиссияларынга, совет чазакка дааскан.

Съездиниң секретариадын депутаттар соңгаан.

Оон соонда олар Съездиниң хүн айтырыын болгаш ажылының чурумун бадылаарынче кирген.

Депутаттар санал-онал кылбайн, ССРЭ-ниң улус депутаттарының ээлчег чок үшкү Съездизиниң хүн айтырыынга дараазында айтырыгларны киирген:

1. Чаа соңгуткан улус депутаттарының бүрүн эргелерин хүлээп көөр дугайы.

2. ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер киирер болгаш ССРЭ-ниң Президентизиниң албан-дужаалын тургузар дугайында.

3. ССРЭ-ниң Президентизин соңгууру.

Съездиниң ажылын үш хүн иштинде чорударын дугурушкан. Съезд ажыттынган хүнде чаа соңгуткан депутаттарның бүрүн эргелерин хүлээп көөр дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүн шиитпирлээн. Оон соонда — ССРЭ Конституциязынга өскерилгелер болгаш немелделер киирер база ССРЭ-ниң Президентизи албан-дужаалды тургузар дугайында илеткелди дыңнаарын, ону чугаалажып көөрүн эгелээрин дугурушкан. Оон дараазында хүнде кандидаттарны депшилерип болгаш чугаалажып көөрүн, ССРЭ-ниң Президентизин соңгууруун кылыр деп баштайгы хүннүң төнчүзүнде шиитпирлээн. Среда хүнүнүң эртенги хуралынга чажыт бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында саналга комиссиязының илеткелин дыңнаар болгаш чогуур доктаалдарны хүлээп алыр.

Ындыг чурумну бадылаашкынның хөй нуруузубиле хүлээп алган.

Депутаттар оон соонда хүн айтырыының бирги кезээн чугаалажып көөрүнче шилчээн. Мандат комиссиязының даргазы Б. В. ГИДАСПОВ бодунуң кылган илеткелинге ийиги Съездиниң соонда үеде депутаттар корпузунуң составынга чамдык оскерилгелерниң дугайын, чамдык соңгулда округтарынга болгаш хөй-ниити организацияларынга эрткен соңгулдаларның түңнелдериниң дугайын дыңнаткан.

Съезд Мандат комиссиязының саналын ёзугаар бадылаашкынның хөй нуруузун барымдаалап, ССРЭ-ниң улус депутаттарынга чаа соңгутканнарның: Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелинден—Н. Ф. Наумовтун; Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының бүгү-эвилел организациязындан — Н. И. Ткаленконун; СЭКП-ден—Н. П. Кустаревтин; соңгулда округтарының талазы-биле — Ю. А. Спиридоновтун, Г. В. Куликтиң бүрүн эргелерин бадылаан.

Съезд оон соонда ССРЭ Конституциязынга өскерилгелер болгаш немелделер киирер болгаш ССРЭ-ниң Президентизиниң албан-дужаалын тургузар дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүнче шилчээн. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазының бирги оралакчызы А. И. ЛУКЬЯНОВ илеткел кылган.

МУРНАКЧЫЛАРНЫҢ ҮЛЕГЕРИ-БИЛЕ

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, «Мөген-Бүрен» совхозтуң дуржулгалыг хойжузу Чүглур-оол Иргитович Тарын-Базырның кыштаанда хойнуң оолдаашкыны ам доостурунуң кырында келген. Бо айның эгезинге чедир ол 291 хураганны ончаменди дорукторуп өстүрген. Малчынның хой кажаазының чанында кара баштыг, калбак кудуруктарлыг хураганнарның хүн хереллинге дешкилежип, таштарда сугну нже каан, оңгачаларда боодал-боодал сигенни кидиреди дайнай каан турарын көөрге магалыг-ла. База бир кодан хой бо кыштагда өзүп, мандып орары ол-дур ийин.

Хойжунуң коданында ара салган, өлүг хураган төрээн деп демдеглелдер чок, тодаргайлап чугаалаарга, март айның чаазычта чедир коммунист Ч. И. Тарын-Базыр төрүүр чүс хойга онаштыр 90 чаш хураганны камгалап алган. Чылда алган социалистиг хүлээлгелерин күүседип, сөглээн сөзүнге бүзүрелдиг ээ болганы ол.

Мурнакчы хоочун малчындан дудак чок эки түңнелдерни чедип ап турар хойжулар совхозта эвээш эвес. Чижээлээрге, төрүүр чүс хойдан С. Саая 85, К. Хертек, Б. Иргит, С. Монгуш олар 81—81, а Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, СЭКП бежигүнү С.-Ш. Саая 80 хураганны чидириг чок камгалап ап, совхозтуң малчынарының мурнуку одуруунда бүзүрелдиг чоруп турарлар. Мурнунда хөй чылдарда төрээн совхозунга экономистеп, бухгалтерлеп келген, а эрткен күзүн кодан хойну хүлээп алгаш, ажылдай берген Юрий Очурович Өскен 304 хураганны чидириг чок камгалап ап, улам тура-соруктут ажылдап турар.

Атыг-Тулуш БЕГЗИ.
Мөңгүн-Тайга район.

УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ КЫЗЫЛ ХООРАЙ СОВЕДИНИҢ ЧӘӘРБИ БИРГИ ЧЫЫЖЫНЫҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ХООРАЙНЫҢ ТӨП СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ

Д Ы Ң Н А Д Ы Ы

№ № 1 — 200 соңгулда округтарының талазы-биле бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында участок соңгулда комиссияларының протоколдарын чугаалажып көргеш, хоорайның соңгулда комиссиязының дыңнадыры болза:

Кызыл хоорай Совединин улус депутаттарының соңгулдаларынга соңгукчуларының даңзызынга 55229 кижиниң бүрүткээн турган. Бадылаашкынга 38418 кижи азы соңгукчуларның 69.6 хуузу киришкен Сес соңгулда округунун соңгукчулар даңзызынга киирген соңгукчуларының чартыктан эвээш кезии бадылаашкынга киришкен болганындан ук округтарга соңгулдалар болбаан деп саналаан. 1-2 кандидат соңгударынга чепшээрелин берген турган 66 соңгулда округунга кандидаттарның кайызы-даа четчир санныг бадылаашкынны албаан, ынчангаш ук округтарга катап бадылаашкын чорудар. Иниде хөй кандидат соңгударынга чепшээрелин берген турган 30 округка ук кандидаттарның кайызы-даа четчир санныг бадылаашкынны албаан, ынчангаш ол округтарга катап бадылаашкынны чорудар. 96 соңгулда округтарындан улус депутаттары соңгуткан.

Хоорайның соңгулда комиссиязы.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

деп аттан чайладыры. Ындыг саналды хүлээп ап болбас деп санаар мен.Ынчаар кылыр болза, СЭКП-ниң идейлиг үндезинниге улуг согугну таварыштырар СЭКП-ни улуг эчис сорулгалыг партия деп деткип турар хөй-хөй коммунистернің болгаш партия кежигүнү эвестерниң хөөнүн калдырар.

Бир эвес ол санал хүлээп алдынар болза, ындыг базыныңың делегейге кандыг ужуктуг боп болуруи база көөр херек. Берге байдалдарда коммунистиг идеяларны камгалап, туржуп турар партияларның ажыл-чорудулгазына багай салдарны ол чедирер.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, СЭКП-ниң ролюн чаазы-биле көөр чорук соң Уставын үндезини-биле эде тургузарының эргежок чугулазын база негеп турар. Чүгле Уставты эвес, чамдык күрүне актыларын. ССРЭ Конституциязын база аңаа катай, эде тургузары негеттинип турар.

Моон-биле холбаштыр Үндезин Хоойлуда партияга хамаарышкан үүлдерни өскертир дугайында хоойлу санаалдаар инициатива-биле ССРЭ-ниң улус депутаттарының Съездизинче Төп Комитеттің үннери ажыктыг болуп турар хире. Чогуур саналдар силерде бар. Оларның кол утказы—СЭКП-ниң удуртукчу ролюнуң дугайында, партия политиктиг системаның өзөө болуп турарының дугайында үүлдерни казыры, СЭКП-ге-даа, политиктиг болгаш хөй-ниити өскедаа организацияларга-даа ниитилел-политиктиг амыдыралга хоойлу өзугаар, демократтыг хевирлер-биле киржир, боттарының программалыг эчис сорулгаларын боттандырары дээш демисежир деп аргаларны Үндезин Хоойлуга айтыры. Ындыг өскерилгелер ТК-ның Платформазының төлевилелинде-даа, Устав төлевилелинде-даа айыттынган партияның ролюн чаазы-биле билириниң оруу болур деп бодал бар.

Партияның чаа Уставын саналдап тура, бистер партияның иштики амыдыралында ханы чаартылгаларны хоойлужудар бодап турар бис. Олар СЭКП-ниң овур-хевирин өскертир, ону өзулут демократтыг болдуррар. Ындыг таварылгада партияның иштики харылзаалары чаа шынарларлыг апаар: демократизм болгаш эш хуу чорук, саналдарның аңгы-аңгы болуру болгаш ажык-чарлыг чорук, эвээш кезиктің партийжи эргежок чугула сагылга-чурум-биле дүгжүп турар эрге-ажыктарына хүндүткел тургустунар. Бо таварылгада партия аңаа кирген кижи бүрүзүнүң эки тура-биле чөпшээрежири ниити хоойлуларын өзугаар чүртпан турар быжыг болгаш чаңгыс аай организация болуру билдингир.

Демократчыдылгаже бо угланыышкын Устав төлевилелиниң, ооң структуразының болгаш хемчээлинин логиказынга салдарлыг болган. Чаа Устав допчу болгаш коммунистерниң бот-тускайлаң чогаадыкчы чоруунга делгемни ажыдып берип база партия организацияларының херек кырында автономиязын хандырып турар кол нормаларны хаара туткан турарының дугайында хөй санныг күзээшкиннер база өөренип көрдүнген. Амгы үеде күштүг бооп турар Уставка бодаарга, чаа Уставтың төлевилели хемчээл талазы-биле үштүң бир кезии хире ылгырыгын болгаш алды кезектен тургустунган, амгы Устав он кезектиг. 72 параграфтың орнунга 39 параграфты киргген. Ынчалзажок дүүн чамдык эштер-биле беседалажып турган, мында курлавырлар база бардыр деп чүвени эскердим.

Устав нормаларында өскерилгелерниң кол ужур-утказы болза, партия политиказын ажылдап кылырынга болгаш ону боттандырарынга база удуртукчу партия органнарын тургузарынга болгаш оларның ажыл-чорудулгазын контрольдаарынга киржиринге аңаа ең калбак аргаларны хандыргаш, партийжи амыдыралдың төвүнге коммунисти тургузары болур.

Ол үүл чүүл-даа мурнунга СЭКП кежигүнүнге бактаап киреринің айтырыгларынга тодараттынган. Бирээде, СЭКП-ге кежигүн киирип алыр дугайында бүгү эргелериин, ол айтырыгны үзе шиитпирлээринге чедир, өске кандыг-даа инстанцинга болаарга, кижилерни кымдан артык эки билир партия эге организацияларынга дамчыдып берген. Ийиде, кандидат стажын болгаш СЭКП-ге киреде ыяап-ла рекомендация бээрин чок болдуурары көрдүнүп турар. Үшүте, партиядан эки тура-биле үнүп чоруурунуң дугайында үүлдү киирип турар, ол дээрге СЭКП хүрээлениң быжыглаар талазы-биле ажылдап база бодунуң сагылга-чурум-биле партияның адын бакшырадып ооң Уставынга дүүшпес үүлдерни кылып чоруур кижилерден адырлып алырының партия организацияларын чайлатканы ол эвес.

Коммунистің хүлээлгелерин бир-бирээлеп санап тодарадыр чоруктан чайлаары саналдаттынып турар. Партия кежигүнүнүң эргелери ооң партийжи болгаш хамааты идеяларының маргылалдары тодаргай айыттынган.

Партияга сонгулдалыг чоруктуң механизмин демократчыдар талазы-биле саналда коммунистерниң ролюн бедидериниң идеялары база колдады көрдүнген. Бо чорудулгага бүгү партийжи массаны киириштирери көрдүнүп турар. Альтернативалыг болур чорук, кандидатураларны адаандан дешидери, конференцияларга болгаш съездилерге делегаттар сонгуурунга, партия комитеттериниң бирги секретарларын пленумнарга эвес, а оларга сонгуурунга бүгү коммунистернің дорт киржилгези быжыглаттынган.

Конференцияга азы съездиге делегаттарны сонгуп тура, партияның үстүкү органнарының составына кандидатуралар талазы-биле санал киирер эргени партия эге организацияларынга тыпсыры көрдүнүп турар. Партия комитеттериниң бүгү кежигүннериниң отчёттуг болуруи, бүзүрелди күүседи шыдаваан коммунистери сонгулдалыг органдан дедир кыйгыртырының, ындыг органны бүрүн эргези доозулбаанда тарадып дүжүреринің, а ол ышкаш партияда сонгулдалыг кижилериниң ол албан-дужаалга бүрүн эргезин ийи хуусаага чедир кызырарын көрүп турар.

Партийжи амыдыралды демократчыдары-биле чергелештир партияның организастыг тургузуун таарыштырар Уставтың нормалары база-ла чаартынар. Партияны девискээр аайы-биле колдады тургузар дугайында саналдар база үнүп турган. Ындыг болзажок, ол чорук партияны күш-ажылчы коллективтерден хоорулдуруп, ооң массалар-биле харылзаазын кошкады берип болур. Ынчангаш партия тургузуунуң девискээр болгаш бүдүрүлге барымдаа-демдектерин хевээр арттырарын саналдавышаан бисте кол үүл болза, бүгү деннелериниң партия организацияларының бот-тускайлаң чоруун бедидеринде ол санап турар бис. Амгы үеде партийжи хүрээлениң демократтыг чаңгыс аай чоруубиле чергелештир партийжи ажылдың удуртулгазын черчерже колдады угландырарын, партияның эге болгаш чер-чер организацияларының, эвилелдешкен республикаларның компартияларының боттуг автономиязын хандырарын боттандырары амыдыралчы эргежок чугула бооп турар. Партияның Уставы болза боттарының программныг хөделиишкиннерин ажылдап кылырын болгаш боттандырарын, хөй-хөй структура, кадр, ном үндүрер черлер болгаш саң-хөө айтырыгларын шиитпирлээрин оларның эргезинге дамчыдып бергеш, партия структуразының ол звеноларының статузунга хамаарышкан кол үүлдерни тодаратканы турар ужурлуг деп санап турар бис.

Партияның үндезини болур партия эге организациязынче Уставта онза кичээнгей салдынган. СЭКП-ниң политиказын ажылдап кылырынга партияның кудуку звеноларының салдарын күштелдиреринің устав нормаларынга быжыглаарынче, оларның ажыл-чорудулгазынга үстүкү органнарының болгаш аппараттың үүрмек үүлдер дээш-ле холгаарлап кире бээрин болдурбазынче кичээнгейни салып турган бис. Ажыл-чорудулгазының программазын болгаш хевирлерин, бодунуң структуразын, хуралдар эрттериниң база политиктиг акциялар чорударының үелерин болгаш чурумун тодарадыр айтырыгларны бот-тускайлаң болгаш харысалгалыг шиитпирлээр арганы чаа Устав партия эге организацияларынга магадылап турар.

Партия райкомнарының болгаш хооркомнарының идепкейлиг ажыл-чорудулгазынга эки салдарны чедирер байдалдарны тургузарынче Устав төлевилелинде улуг кичээнгей салдынган, ол дугайын эскерген боор силер. Партия эге организацияларынга чоок турар болгаш чон ортузунга политиктиг ажылды дорт чорудуп турар партия структуразының бо кол звеноларының ролюн бедидери ниитилел амыдыралын демократчыдар чорудулганың амгы үеде бир чугула угланыышкыны болур деп санап турар бис.

Бо турушту барымдаалааш, бистер партия райкомнарын болгаш хооркомнарын, а ол ышкаш партия обкомнарын, крайкомнарын Төп Комитет биле партия эге организацияларының арызында турар ажыы чок, артык звенолар кылдыр санааш, оларны дүжүрүп кааптар дутайында саналдарны хүлээп көрбейн турар бис. Ындыг «реформаның» кандыг уржукка таварыштырары шуут-ла билдингир, СЭКП Төп Комитеди 400 мың ажыг эге организациялар-биле дорт харылзаа турар аргазы чок болур. Ынчаргa коммунистер районнарда, хоорайларда, областарда, крайларда ажыл-хөделиишкиннерниң байдалынга салдар чедирер аргазын чидирер, таптаашкынныг үелерден-даа артык кылдыр аңгы-аңгы эрге-ажыктарын улам хараашы турып бээр. Олар ол хамаанчок улус депутаттарының Советтериниң сонгулдаларга бешин политиктиг демиселди бичиидаа дээштиг кылдыр чорудуп шыдавас болгаш тодаргай партийжи структураның удурланыкчылары аңаа сылдаглап турарлары тодаргай.

Районнарның болгаш хоорайларның звеноларын үрээниниң соонда партияның кошкаанының дугайын Чөөн Европа чурттарының дуржулгазы херечилеп турарын чугаалаар херек.

Партияның амгы үеде турып турар структуразын бузарының талазы-биле негелдерге удурланмышаан, бистер болза, ол шуут дөгейлениң артын калзын дээш турушпайн турар бис. Ол айтырыгга хамаарышкан Устав негелделери ону тывынгыр өзу-биле көөрүүнүң аргаларын берип турар. Чурттуң административтиг-девискээр хуваалдазынга партия структуразын шуут быжыглаар чоруктан ойталарын көрүп турар болгаш партия комитеттериниң боттарының девискээрлеринделе бүгү үүлдерни, шуутузун башкарып турганы шаандакы үеде ол бүрүнүбиле билдингир турган. Партияның бүгү-ле звеноларына структурлуг айтырыгны райкомнарны, хооркомнарны тургузарынга азы дужуреринге чедир дээш, ооң-даа өске үүлдерни боттары шиитпирлээр эргени бээр.

Партия организацияларының чөвүлелдерин, партия клубтарын, санал-онал төптерин болгаш партияның чаңчыл апарган структураларындан аңгыда, өске-даа организастыг бөлүктерин тургузарының аргазын Уставта бир-ле дугаар баш удур көрүп турар. Ол дээрге партийжи ажыл-чорудулганы демократчыдарының оруунга чугула базым болуру чугаажок, сөөлгү чылдарда бисте мөөнеттинген дуржулганы Уставка ол быжыглаар-даа ужурлуг.

Партия тургузуушкунунга национал чедимчелиг талалар Устав төлевилелинде шынар талазы-биле чаа деннелде көрдүүнүп турар база чөпшээрен турар. Национаддар аразында харылзаалардың эң чидиг айтырыглары партияга база дээш турар. Эвилелдешкен республикаларның компартияларының бот-боттарының аразындаа, төп-биле-даа харылзаазының айтырыглары онза чугула болу берген.

Чаа үүлдерни дилеп тывар дээш чамдыкта харындаа бистің сагыш салыышкынывыстың кол-ла үүлү — СЭКП-ниң бүдүн-бүрүн болурун уттуптарывыс дүвүрээшкинни болдуруп турар. Ылаңгыя федеративтиг принцип өзугаар эвилелдешкен республикаларның компартияларының эвилели кылдыр СЭКП-ни тургузарынче шилчирип, эвилелдешкен республикаларның компартиялары төпче эки турабиле төлөөлелдире кылыр үүгле ындыг эргени СЭКП-ниң Уставынга быжыглаар дээн чижектиг санал-оналдарны киирип турар боордур. Республиканың коммунистериниң ортузунга чугаалажып, бадылап турган, эвилелдешкен республикаларның компартияларының СЭКП-ден үнер эргени ооң-биле кады саналдап турар.

Шак ындыг чаартылгаларның үржуктары кандыг болурун бодап көөру-даа берге эвес. Ол дээрге СЭКП-ни национал шинчизинин талазы-биле аңгылаары болу бээр, ынчан чаңгыс аай партийжи политика-даа, ниитилелге СЭКП-ниң каттыштырыкчы, угландырып башкарар хүлээлгелерин боттандырып чорудары, совет федерацияны, ССР Эвилелин быжыглаар талазы-биле кады чорудуп турар ажыл бүтпейн баар.

Устав төлевилелинде киирип турар нормалар СЭКП-ни чаңгыс эптиг кылдыр камгалап арттырып алыр арганы берип турар. Ооң-биле чергелештир ол нормалар эвилелдешкен республикаларның чаа статузун быжыглаар, СЭКП-ниң Программазынга болгаш Уставынга хамаарыштыр оларга боттуг бот-тускайлаң чорукту хандырар. Шак ындыг бот-тускайлаң болур чорук бодунуң хууда программныг болгаш нормативтиг документилерин чогаадып кылып алыр эргени эвилелдешкен республикаларның компартияларына бээр болгаш ол документилерге дүүштүр организастыг, кадр, парлалга болгаш саң-хөө айтырыгларын шиитпирлээр, боттарының республикаларын хөгжүдериниң бүгү-ле адырларына политиктиг угланыышкынны чорудар арганы бээр. Эвилелдешкен республикаларның компартияларынга хамаарышкан СЭКП ТК-ның Президиумунуң болгаш комиссилларының принципиалдыг шиитпирлерин сларның бүрүн эргелиг төлөлелериниң кириилгези-биле көрдүнген турар ужурлуг дээрзин, а хүлээп алган шиитпир-биле чөпшээрешпейн барган таварылгада эвилелдешкен республиканың Компартиязының ТК-зы маргылдаалыг айтырыгларны чугаалажып көөру-биле СЭКП ТК-ның Пленумун чыылдырарын негеп болур эргелиг дээрзин Устав төлевилелинде база көрүп каан.

Республикаларның компартияларынга хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлел көөрде Устав төлевилелинде киирген принциптер болгаш аргалар-биле холбаштыр Россияга республиканың партия организациязын тургузар дугайында чугула айтырыг база тургустунуп кээп турар. Эвилелдің хемчээлдеринге система тургузар күчүлүг фактор болур Россияның, а Россияның коммунистериниң — СЭКП-ниң чаңгыс эвин болгаш четче-бүрүн турарын хандырарына онза ролюнуң дугайын чугаалаан-даа херээ чок боор.

Россияның Компартиязын тургузар дугайында айтырыг бөгүн Россияның областарының партия организацияларының дыка хөй санныында бүгү шиитпирлиг-биле тургустунган. Чижээ, Ленинградка референдум чорудулгазында ону тургузары дээш коммунистериниң 80 хуузу туржуп турарын партияның Ленинград область комитеди биске информастап дыннаткан. Ол айтырыгны республиканың коммунистери боттары шиитпирлээр ужурлуг деп бодап турар мен.

Ол айтырыгны РСФСР-ниң партия организациялары боттарының хуралдарында болгаш конференцияларында чугаалажып көөр, а ооң түүнелин партияның XXVIII съездизиниң бүдүүзүнде үндүрер деп мооң мурнунда колбак Пленумга дугуржуп алганывысты билир болгай силер.

Ол конференцияны июньнуң 19-та Москва хоорайга эрттирер деп саналды силерге чугаалажып көөру-биле киирип турар-дыр, эштер. Ук конференция РСФСР-ниң коммунистериниң ниити туружун туюлунга чедир ажылдап кылыр болгаш ону партияның съездизинге киирер ужурлуг. Ону барымдаалап көргеш, ук конференцияга делегаттарны тускайлап сонгувайн, а РСФСР-ниң партия организацияларындан СЭКП-ниң XXVIII съездизинге сонгуткан делегаттарга чогуур бүрүн эргелери берип каар болза, ынчуг чогумчалыг болур ийик. Олар шиитпирни хүлээп алыр болгаш ону съездиге боттандырып чорудар апаар.

Бис ол айтырыгны тускайлап — Политбюрога каш катап база ТК-ның сөөлгү Пленумунга XXVIII съездиге Платформа төлевилелин чугаалажып көөрүнүң хемчээлдеринге тодаргайлап көрген бис. Мындыг орукбиле база чоруп болур: Россияның партконференциязынга делегаттарны тускайлап сонгааш, ол конференцияны эрттиргеш, аңаа бодалдарны база саналдарны ажылдап кылгаш, партияның XXVIII съездизинге чугаалажып көөрү-биле киирип болур. Ынчалзажок Россия конференциязының делегаттары чыглып алгаш, санал-оналын аңгы ажылдап кылыр, а оларның соон дарый Россияның партия организацияларындан сонгуткан съездиниң делегаттары чедип келгеш, Россия конференциязының санал-оналы-биле чөпшээрежир бе ынчаш дээрзи ам-даа билдинмес болуп турар. Ынчангаш дугуржуушкуннуг чоруктуң орнунга кандыг-бир үй-балай чорук болу бээр база чадавас. Ону барымдаалап көөрге, бистің саналдап турарывыс таржыр хире болуп турар: Россияның партия организацияларындан сонгуткан XXVIII съездиниң делегаттары съездиге чедир ийи неделя бурунгаар бодунуң конференциязына чыылгаш, ол айтырыгларны боттары . чугаалажып көөр, саналдарын коллективтиг ажылдап кылыр болгаш оларны съездиге камгалаар апаар. Бис бодап көөрүвүске, Политбюронуң ындыг туружу угаазылалдыг, ол — шын болуп турар.

Ындыг конференцияны белетээрин СЭКП ТК-ның Россия бюрозуунга болгаш крайларның, областарның, округтарның, Москва хоорайының партия организацияларының төлөөлекчилериниң тургустунган Белеткел комитединге дагзып каап болур ийик. Мен бодап көөрүмге, херек үүлдерни чогум-на ол хандырып болур-дур.

Чүгле шак ынчаар кылыр чорук сөөлгү үеде ол талазы-биле тургустунуп кээп турар бүгү-ле эгелекчи чоруктарны чаңгыс аай агым кылдыр каттыштырып база ол улуг негелделиг айтырыгның чогумчалыг шиитпирлээшкинин дүрген эгелээриниң аргазын бээр деп бодап турар мен.

Партияның дээди органнарының дугайында киирген үүлдерни Уставтың төлевилелинде тодаргайы-биле тамырлап турар. Ол черле билдингир. Партияның дээди органнарының ажыл-чорудулгазын организастаарының нормативтиг үндезинни черчерде партия организацияларының, эвилелдешкен республикаларның компартияларының удуртукчу органнарынын угуртукчу орган СЭКП-ниң Уставындан аңгыда кандыг-даа өске документилер-биле тодарадыр арга чок болгай.

Бо үүлде чаа чүве болза, хамыктың мурнунда, партия Төп Комитединиң элээн калбак күүседикчи органын — СЭКП ТК-ның Президиумун тургузары, ооң составынга ажылчыннарның, тараачыннарның, интеллигенцияның, шериг албанныгларның, партияның хоочунларының төлөөлекчилери сонгуттурар база ол ышкаш эргехүлээлге аайы-биле эвилелдешкен республикаларның компартияларының удуртукчулары кирер ужурлуг. Президиум кежигүннериниң ниити саны Съезд доктаадыр.

Аңгы-аңгы угланыышкынар талазы-биле партияның ажыл-чорудулгазының айтырыгларын ажылдап кылырын боттандырар эрге-хүлээлгелиг ТК-ның секретарларына удурткан СЭКП ТК-ның доктаамал комиссияларын тургузарын саналдап турар. Амгы үеде ажылдап турар комиссиялар ышкаш эвес, олар боттарының эрге-хүлээлгелериниң хирези-биле шиитпирлерин хүлээп алыр эргелиг болур.

Партияның съездизинге сонгуттурар СЭКП-ниң Даргазының болгаш ооң оралакчыларының эрге-дужаалын партияга киирерин саналдап турар. Олар СЭКП ТК-ның органнарының ажылынга хүн бүрүнүң ниити удуртулгазын боттандырып чорудар, ооң чаңгыс аай дугуржулгалыг база ажыктыг чоруун хандырар апаар.

Ол идея- СЭКП ТК-ның Платформазында ам салдынган, ону партия организацияларында чугаалажып көрүп турар. Коммунистерде чамдык айтырыглар тыптып келген. Оларның аразында бир — мен ону каш сөс-биле чугаалап, аңаа доктаар бодап тур мен — мындыг айтырыг бар: а ол партийжи органнарның ажылында коллегиалдыг чоруккa кандыгла бир моондак ужураштыра бербес ирги бе? Эштер, бистер шын идеяны тургузуп алган бис кылдыр бодап турар бис. Чүге? Бир эвес чүвени боттуу-биле көөр болгаш шыны-биле анализтээр болза — а бистер чүгле ынчаар кылыр ужурлуг бис — партияның кол удуртукчу кижилерин шуут-ла коммунистер боттары сонгузун деп хөй-хөй коммунистериниң сеткил-хөөну ындыг бодалды илередип турар. Ынчангаш мындыг санал тыптып келген: оларны партия комитеттериниң пленумнарынга эвес, а коммунистер боттары партия хуралдарында, конференцияларга болгаш съездилерге сонгуур деп. Конференцияларның болгаш съездилерниң делегаттары партийжи округтар аайы-биле, харындаа мырыңай дорт-ла эге организациялар аайы-биле шилиттиген болганда, ынчан ол эге организацияларның төлөөлекчилери удуртукчу кижилерни сонгуурунга хамаарыштыр оларның сагышсеткилин илередир апаар. Ынчалза-даа бистер ону чугаалажып көрээлиңер. Бо идеяда коллегиалдыг чоруктуң дээди деннели салдынган-дыр деп бодап тур мен: ынчан эге организациядан эгелээш, дээди чадага чедир партияда кол кижилер коммунистерниң контролюнуң адаанга турар апаар.

ТК-ның хевирин өскерткен Секретариадын СЭКП ТК-ның доктаамал органы кылдыр тургузарының талалакчылары база бар дээрзин демдеглээр херек. Маңаа биске, Пленумга, ол айтырыгны база чугаалажып көөр херек деп бодап тур мен.

Коммунистерниң дыка хөй отряды ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринде албан эрттирип турар. СЭКП-ниң Уставын ажылдап кылып турар үеде өөренип көөр ужурлуг бодунуң онзагай үүлдери ында партия ажылында бар бооп турар.

Революсчу эде тургустуунуушкуннуң принциптерингe шынар талазы-биле чаа Чепсектиг Күштерни тургузарынга армейжи партия организацияларының болгаш политиктиг органнарның ролюн бедидеринче орук бүгү партийжи-политиктиг ажылды чаартырын дамчыштыр, шериг коллективтериниң амыдыралын болгаш ажыл-чорудулгазын демократчыдарыч дамчыштыр эртер. Армейжи партия организацияларынга адрестээн СЭКП-ниң Уставының нормалары ол угланыышкынга ажылдаар ужурлуг.

Ийе, эштер, армияда структураларны эде тургузары белен эвес болур, ынчалза-даа ол негеттинип келген болгаш ону эгелээр херек. Төп Комитеттің Пленумунга бо кончуг чугула айтырыг талазы-биле бодалдарывысты солчур бис деп бодап тур бис.

Партияның съездизинге сонгуттурган болгаш аңаа өтчёттуг СЭКП-ниң Төп Контроль-Ревизия Комиссиязын тургузары партияның демократчыдылгазынга, ооң политиктиг база мөзү-шынар чаартыныышкынынга дузалыг боор.

Амгы үеде күштүг партийжи контрольдуң болгаш ревизия ажылының системазы дээш эргижирээн дээрзин амыдырал көргүскен. Контроль болгаш ревизия органнары амыдыралда база Уставта ийиги чергенің ролюнда турун турары-биле ол чамдык кезиннде тайылбырлаттынар. Эргежок чугула боттускайлаң чорук оларда чок. Чер-черлерде хөй парткомиссиялар колдуунда партия комитеттериниң секретарларының даалгазын күүседип, а ревизия ажылы, чаңыкканы-биле, партия аппарадының саң-хөө болгаш ажыл-агый черлериниң удуртулгазының адаа-биле боттанып турар.

Төпте болгаш чер-черлерде чогуур органнарга чаңгыс аай, бот-тускайлаң, сонгулдалыг контроль органын партияның структуразынга тургузарының эргежок чугулазынга амыдырал боду бисти эккелген-дир. XIX партийжи конференцияның шиитпирлериниде ол көрдүнген турган, ам СЭКП-ниң Уставының төлевилелинде ону киирип турары бо-дур.

Ындыг хемчег партияга «ийи төптү» тывылдыра бербес бе деп сестиишкиннер бар. ТК-ның Политбюрозу бо айтырыгны чаңгыс эвес катап чугаалажып көргеш, ындыг сестиишкин үндезинин чок деп санаан, чүге дээрге контрольдуң чаа органнарының удуртукчу хүлээлгелери чок болур. СЭКП-ниң программалыг документилериниң болгаш Уставының, съездилериниң болгаш конференцияларының шиитпирлериниң күүселдезинің, партияның бюджединиң чарыгдалының, партийжи корум-чурумну болгаш этиканы сагыырының, коммунистериниң билдириишкиннерин сайгарарының контролюнга ооң бүгү ажыл-чорудулгазы мөөннеттинер. Төп Контроль-Ревизия Комиссиязы демократтыг шынарлыг боор, бодунуң өтчёттуг күүсекчи органын сонгуур — Президиумну, ооң деп эргелиг дарганарын.

Бис боттарывыска мындыг харыысалганы ап болур чадавас турган боор бис —сүмележип адыыл —район, хоорай, округ, область, край партия организацияларынга болгаш эвилелдешкен республикаларның компартияларынга олардың конференцияларынга болгаш съездилеринге контрольревизия комиссияларын СЭКП-ниң Уставынга чогуур өскертиишкиннерни кииреринге чедир азы партияның XXVIII съездизинге белеткел үезинде тургузарын чөпшээрээрин. Шенелде хевирлиг ындыг ажылды чорудуп турар чүве. Чыып алганывыс дуржулганың үндезининге СЭКП-ниң Уставынга саналдарны киирип турар. СЭКП-ниң чаа Уставының төлевилелинде, көрдүнген оларның функцияларын, ол ышкаш бистің Пленумувуска чугаалажып көөрү-биле киирген төлевилелде СЭКП-ниң ТКРК дугайында үүлдү барымдаалап, конференцияларга болгаш съездилерге комиссиялар дугайында үүлдү доктаадып каап болур турган. Бир эвес удур санал чок болза, шак мындыг үүлдү Төп Комитеттің Пленумунуң доктаалынга киирип болур-дур.

СЭКП-ни демократчыдарынга үүлдештир партия бюджедин тургузарының болгаш чарыгдаарының практиказынга үндезининг өскертиишкиннерни Уставтың төлевилелинде көрүп турар. Чер-черлерде амгы үеде идип үндүрүп турар партия эге организацияларының негелделери боттаныр: чыганы партия дадывырының ниити түүнүнден оларның эргезинге 50 хуу чедир арттырар.

Амгы үениң байдалынга, кажан парторганизацияларның ажыл-чорудулгазын болгаш политиктиг үлүүн киириштирер чаа үүлдер тыптып кээп турда, бо хемчег өй-шаанда болгаш шын деп бодаттынар-дыр.

Бюджетти тургузары болгаш партияның хөрөнгизин чарыгдаары-биле холбашкан шупту айтырыглар ажык болурунуң дутайында үүлдү партияның Уставынче киирип турар. Моон соңгаар партияның бюджедин СЭКП ТК Пленумунга чугаалажып көөр болгаш бадылаар, ооң соонда ону парлаар.

Кежигүн дадывырын төлээриниң чаа хемчээлин Уставтың төлевилелинде саналдаан. Коммунистерниң хөй санныг саналдарын болгаш күзээшкиннерин барымдаалап, ону тургускан. Кежигүн дадывырын төлээринден партияның кежигүннериниң чамдык кезиин хостаарының дугайында санал оларның аразынга база турган. Ындыг базым бистің партиябыстың чаңчылында эвес боор ийик. Коммунистерге ол билдиримиа сарын боор чадавас деп бодаар-дыр мен. Ынчангаш ол бо таварылгада эргежок чугула «чогумчалыг ортаа ара» кылдыр чамдык кежигүннерге символ болур кежигүн дадывырын төлээриниң дугайында төлевилелге киирерин көрген.

Уставтың төлевилелиниң чамдык чаа үүлдеринге тайылбырны төндүрүп тура, ол чаа үүлдер партияның амгы хөгжүлдезинің боттуг хереглелдеринден, ооң алыс чаартыышкынындан тыптып кээп турар деп демдеглексээр-дир мен. Оларны Уставтың төлевилелинге киирип тура, партияның калбак демократчыдылгазын ооң организастыг өзүлдезиниде бистің ниитилелдің мурнаакчы кужу кылдыр каттыштырар партия иштинің харылзааларының ындыг тургустунуушкунуче угланган документини коммунистериниң чугаалажып көөрүнге саналдаар деп бодап турар бис.

Эштер! Съездиниң белеткелинге хамаарышкан чамдык айтырыгларга доктаарын чөпшээреп көрүүр. Съездини 1990 чылдың июль 2-де Кремльдің Съездилер ордузунга чыыр деп санал бар.

Съездиниң хүн айтырыы СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунга бадылаттынган. «Гуманныг, демократтыг социализмче» деп СЭКП-ниң Платформазының дугайында айтырыгны аңаа немээр деп санал бар, СЭКП-ниң Платформазының болгаш Уставының төлевилелдери-биле холбаалыг шупту айтырыгларны ТК-ның илеткелинге чугаалаарының дугайында бо дораан дугуржуп ап болур ийик. Инициатива хевирлиг кылдыр азы өске чурум-биле саналдаттынган кандыг-бир айтырыглар, аңгы-аңгы резолюцияларның төлевилелдери съездиге тыптып кээп болуруун саналдаттынып турар хүн чурумунда көрүп каан. Съезд чогаадыкчы байдалга эртсин дээш бүгү-ле үүлдерни кылыр ужурлуг бис.

Съездиге төлээлелге нормазын, делегаттарны сонгуурунуң чурумун доктаадыр ужурлуг бис. СЭКП-ниң XXVII съездизинге партияның 3670 кежигүннеринден бир делегатты сонгаан турган болгай. Эрткен үениң дургузунда партияның хүрээлени өскен, 1990 чылдың январь 1-де байдал-биле алырга, партия кежигүнериниң саны 18,8 миллион кижи бооп турар. Мону барымдаалап көргеш, XXVIII съездиге партияның 4 мың кежигүннеринден бир делегатты сонгуурун саналдап турар. Санаашкынынарны өзугаар алырга, бо чорук съездиге 4700 хире делегаттарны сонгуур арганы берип турар.

Делегаттарны сонгуурунун чурумунга хамаарыштыр чүл дизе, бис демократтыг нормаларны удуртулга болдурраш, бодунуң айтырыгларын боттары шиитпирлээр улуг, хостуг чорукту партия организацияларынга бээри эргежок чугула деп чүвени барымдаалап турар бис.

Съездиниң делегаттарын сонгуурун партия округтарының аайы-биле эрттирер дугайында саналдар, ылаңгыя хоорайларның хөй партия организацияларындан келген. Делегаттарны сонгуурунуң мооң мурнундагы чурумунуң талалакчылары база бар, ылаңгыя олар улуг девискээрлерде ажылдап турар партия организацияларына хамааржыр. Бо бүгү айтырыгларны парткомнар, хооркомнар болгаш райкомнар секретарларының улуг бөлүү-биле ужуражышкын үезинде чугаалажып көрген. Оларның ажылының тодаргай байдалдары бо херекти көөрүн бодандырып турар.

СЭКП-ниң XXVIII съездизинге делегаттар сонгуурунуң кандыг чуруму оларга тааржып турарын боттары тодарадыр эргени партия организацияларына берип болур арга бар деп, ТК-ның Политбюрозу санап турар.

Ийет, бо талазы-биле шүүмчүлелдер база бар харын. Ындыг болбас арга чок, амгы ниитилел-политиктиг чорудулганың онзагай талазы: бүгү-ле саналдарның чигзинчиг байдалдарга таваржып турары болгай. Делегаттарны канчаар сонгуурун боттары тодарадыр эргени партия организацияларынга бээр деп дүүн чаа-ла саналдап турган кижилер бөгүн келгеш, чер-черинің партия органнары партия организацияларын командылавазын дээш Пленумдан айтыышкын бээр херек деп чугаалап турарлар. Ниитизи-биле бис, Бухарада Насреддиниің байдалынга ховар эвес таваржып турар бис: кажан ол элчиген мунгаш саяктадып чоруптарга, хөөкүй малды хилинчектеди дижир, кажан ол элчигенни чедип алган чоруптарга, «кырган элчигеи аныяан чүктеп алган чор» деп кыкырыыр.

Партияга, шынап-ла, демократтыг сонгулдалар эртсин дээш, бистің ниитилевистің хөгжүлдезиниң болгаш партияны чаартырының айтырыгларын шиитпирлээр харыысалганы боттарынга ап болур партия организацияларының ындыг төлээлекчилерин сонгуп алзын дээш бүгү-ле үүлдерни дедиеп көөр болгаш угаансарыылдыг шиитпирлээр ужурлуг бис.

Маңаа хамаарыштыр партия тургузуунуң болгаш кадр политиказының айтырыгларының талазы-биле ТК-ның комиссиязының саналдарын парлаан, ниитизи-биле олар коммунистерниң деткимчезин алган. Бир эвес ТК оларны бөгүн чугаалажып көөр болгаш чогуур шиитпирни хүлээп алыр болза, шын болур ийик деп бодайдыр мен.

Партия съездизинге белеткел үезинде бо ажылды партияның калбак активинге даянып алгаш чорудары дээш туржуп турар коммунистерниң хөй санныг күүселдерин барымдаалаар херек. Төп органнарда кирбейн турар коммунистерни, чүүүн-даа мурнунда партия эге организацияларының секретарларын, чер-черлерде партия ажылдакчыларын, эртемденнерни ТК-ның Платформазының болгаш СЭКП Уставының төлевилелдериниң талазы-биле дискуссияларның материалдарын ниитилештирип байлакшыдарынга болгаш чогуур саналдарны ажылдап кылырынга ТК-ның комиссиязын дамчыштыр доп-дораан хаара тудар херек. Бо дээрге демократтыг болгаш үениң негелдезинге дүгжүп турар деп бодай-дыр мен.

Съездиниң делегаттарын сонгаанының хире-чергезиниде оларның иштинден СЭКП съездизиниң кол-коло документилерин болгаш резолюцияларын, съездини эрттиреринің чурумун, ооң хуралдарының регламентизин ажылдап кылыр талазыбиле ажылчын комиссияларны болгаш болүктерни тургузары чугула.

Ам партияга отчёт-сонгулдалыг кампания дугайында. ТК-ның моон мурнунда бооп эрткен Пленумунга съезд бүдүүзүнүң үезинде партияның бүгү звеноларына отчёттар болгаш сонгулдалар хайыышкынныг эрткен турарын, ТК-ның Платформазының болгаш СЭКП Уставының төлевилелдериниң талазы-биле калбак дискуссияларны чоруткан турарын Политбюро болгаш Пленумнуң кирижикчилери саналдаан. Ынчалза-даа бо санал чер болганга деткимчени албаан. Отчёттарны болгаш сонгулдаларны съезд соонда эрттиреринің чамдык партия комитеттери саналдаан. Ол арай-ла шын эвес болгу дег. Чүге дизе, мындыг янзылыг.

Чамдык партия организацияларында байдал ындыгла эки быжыг туруштуг эвес бооп турары билдингир болгай. Кайы-бир обласка, районга херекти партия удуртулгазын дүжүреринге чедирер дээн митингилер-даа четчири-биле бооп турду. Бо болуушкуннарның үндезини болза, партия органнарының ажылынга ниилилерниң сагыш-сеткилиниң хамааны болур. Ооң дугайын чамдык черлерге республика болгаш эрге-чагырганың чер-чер органнарынга болган сонгулдалар тодаргай херечилээн.

Мындыг байдалда партияның бүгү удуртур органнары — эге организацияның партбюрозундан СЭКП ТК-га чедир— отчёттар болгаш сонгулдалар дамчыштыр эртеринден, коммунистернин бүзүрел мандаттарын алырындан чайлап болур бе, кай? Моон биске эргежок чугулазын байдал бистеп негеп турар деп бодайдыр мен.

Отчёт-сонгулдалыг хуралдарга, конференцияларга болгаш съездилерге партия организацияларының ажылчорудулгазының бүгү талаларын ыяк сайгарып көрген турар ужурлуг, эде тургустунуушкунга кымның үүнү кылганының дугайында отчёт бээринден кым-даа чайлавас ужурлуг. Ооң башка съездиге белеткел ажылдарынга коммунистерге киришпейн баар, партия хүрээлениге моон сонгаардаа киирип, ажылдаар дээн кижи бүрүзүнүң партияның салым-чол

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

(Төнчүзү. Эгезн 1-гн, 2-гн арыннарда).

талазы-дыр. Өске талазы чүл дизе, бүгү деңнелдериң партия органнарынга ылангыл чаа күштериң, эле тургустунушкун форма циязының удуртукчу кадрларының херек бооп турары-дыр, олар болза, ажылдың политиктиг методтарын билир, социализм хөрөөнге бердинген, ак сеткиллиг кижилер болур.

Партия органын бюрократчы, дүжүметсиг аппарат деп шитилелдиң угаан-медереликде тургустунуп келген бодалдарның үндезинин чок кылып шылаар ындыг политиктиг демиселчилер энергиязы четчир, дидим кижилер партияга кажангызынга артык хөлек.

Практиктиг хөделишкиннерниң программазы чүгле отчёт-соңгулдалар үезинде партия дугайында, социализм дугайында шын, ажыл чугааның байдалында хевирлеттинер, съездиниң делегаттарынга эде тургустунуушкун дээш ёзулуг демиселчилер соңгудар. Чүгле отчёт-соңгулдалыг кампанияның политиктиг түңнелдериңе даяныр болза, чедир чугаалаттынмайн баарындан база чажыт политиктиг хөделишкиннерден - хостуг ылап-ла чогаадыкчы, бүүрежир байдал съездиге тургустунар.

Хүлээп алган шиитпирлер, оон иштинде съездиниң шиитпирлери дээш, оларның практиктиг ажыглалы дээш бүрүн харыысалганы алыр шак ындыг соңгулдалыг органнарны даянып тургаш, бар мандаттардаң хөй кандидаттарны киирер дүрүмнү тургузарынга партия организацияларынга кым-даа шаптыктавайн турар. Партия организацияларының дээди органнары болур хурал, конференция, съезд бодунуң удуртукчуларын комитеттиң пленумунга азы хуралдың, конференцияның, съездиниң бүгү составы-биле соңгууруң боттары тодарадыр эргелиг. Бистиң бо Пленум бо талазы-биле шиитпирни хүлээп алгаш, коммунистер дадаалзаашкынын ап кааптар-деп бодап тур мен. Отчёт-соңгулдаларны июньда төнер кылдыр партия комитеттери ону чоруларының дес-дараалашкаан боттарын төрөлдир ужурлуг боор.

Съездиге белеткелдиң организастыг талалары-биле холбашкан кол айтырыглар ындыг-дыр.

Эштер!

ТК-ның амгы Пленуму кол шиитпирлер хүлээп алдынган болгаш партияга чугаалажырыңче программалыг база устав документилерин киирип турар СЭКПниң XXVIII съездизинге белеткелдиң бирги үе-чадазының төнгенин херечилеп турар. Чаа үе-чадада съезд мурнунуң төлевилелдериниң инити партийжи, инити улусчу чугаалажып көрүүшкүнү калбартып, өзек партийжи айтырыгларны шиитпирлээринче коммунист бүрүзүн киириштирер сорулга туруп турар.

Бо төлевилелдерде хевирлеттинген идеяларны, саналдарны коммунистер сонуургал база билишкин-биле хүлээп алыр, отчёт-соңгулдалыг хуралдарга, конференцияларга болгаш съездилерге чугула айтырыгларның, партияның келир үезинин, чүрттүн бурунгаар хөгжүлдезинин дугайында шыңгыы чугаага эки үндезин болур дээрзинге бүзүрээр мен.

АМДАЖЫП ТУРБАЙН КАНЧААР

Сөөлгү үеде бистиң Тывада кем-херек үүлгеднишкиннериниң көвүдээнин дүвүрел-биле номчуп, дыннап тур бис. Тываларның төөгүзүнде кижини кижи бижек-биле шанчып өлүрүп каан деп чүве черле турбаан. Шаандакы бистиң өгбелеривис улуг бижектерни хынаааш, курунга астып алыр чораннар. А кажан бичин содаа, маргыжылга үнген болза, олар незиниң төрүп берген ийи кызыл чудуруу-биле көрөжүптер турган, а бижектери ол-ла черинде халаңайныр турар. Ам черле канчап барганывыс ол? Бистиң ажы-төлүвүс эки болурунуң орнунга багай чүвеже чүткүүр апарган-дыр. Аныяктар шупту ындыг эвес-даа болза, республиканың ол-бо хоорай, суурунда улус бижектешкен деп медээлерни кижи бо-ла дыңнаар. Харын-даа коргунчуг.

Ажы-төлүң, аныяк-өскеннің мөзү-бүдүжүнүң ынчаар кудулаанында бистериниң, ада-нелериниң, буруузу база улуг деп бодаар мен. Канчап черле төрүп каан оглувус өске бир кижини соок чепсек-биле барып шанчып, өлүрүптер хире апарганын эскерип шыдавас апарган бис, авалар, ачалар? Оолдарывыстың хедер бак, туразы улуг, чугаа дыңнавас аажызын билип, эскерер ужурлуг бис. Чамдык ада-нелер ону көрүп олура-ла, ажы-төлүнге күш четпейн, бажының уунче салыптар.

Бистериниң, тываларның, ажы-төлүвүс хөй харын. Хөй уруг-дарыгны өстүрүп кижизиндер, аъшкарар-чемгерер, хепкерер деп чүве дыка берге. Ындыг-даа болза, чеднимес өзүп келген ог-бүлелерден кончуг эки кижилер база үнүп турар. А чамдыктарындан... Акша-төгерик чедишпезинден, ада-незиниң арагалаарындан ажы-төлүң чамдыктары оорланып, хулиганнап эгелээрлер. Ынчангаш кижиниң бажынга мындыг бодал база кирер боор-дур: акша-копееэ чедишпес, хөй уруглар азыраар харыы чок болганда, эңдере ажы-төл төрээн ажыы бар бе?

«Ханныг кудалар» чер-черлерге бо-ла болу бээр-дир. Куда эрттирип турар ада-нелер аңаа кем-херек үүлгедишкиннерин болдурбас талазы-биле харыысалганы долузу-биле хүлээнип алыр ужурлуг.

Бистиң Бай-Тайга районга кудалар болурга, өгленишкен аныяктарның чаңгыс классчылары ылап-ла шупту бирден бирээ чокка бөлдүнчүп алгаш, чеде бээрлер. Чаңгыс классчылар кээп болур-ла ыйнаан харын, ынчалзаа 30-40 хире оолдар, кыстар ынаар сөктүрү албан чүве бе? Оон соонда, оларга «аныяктар столу» деп аңгы столду делгеп салыр, арага-дарыны тускай аппарын кудуп турар. Аныяктарны шак мынчаар аңгы олуртуп алгаш, арагаладып турувуста, олар эзирип алгаш, кем-херекти үүлгедип турбайн канчаар. Ынчангаш «аныяктар столун» аңгылаарын соксаткаш, кудага оларга арага-дарыны бээр чоруктарны шеглеп, харын-даа ону шуут болдурбазы чугула.

База ол ышкаш өгленген аныяктар боттары-даа, ада-нелер, төрелдер-даа эрттирип турар кудазынга чогушсодаа болу бербезин дээш бүгү чүүлдерни кылыр, арага-дарыны шеглеп, корум-чурумну тудар ужурлуг.

Оон-биле чергелештир бир мындыг чүүлдү чугаалаксап тур мен: бистер ниитилел мурнунга хамааты хүлээлгевисти күүсетпес-тир бис. Ол чүл дээрге чырык хүндүс-ле амдажаан хулиган бир кижиже халый бергеш, ону үптеп, үжеп-чиндип турда, өске кижилер анаа кайгап алган турар. Бичин орайтаарга-ла, кудумчуга улус чокшу берген болза, ону соксатпас, кыдыындан оюп эрте бээр. Кижи бүрүзү мынчаар кортук чоруун көргүзүп турда, хулиганнар амдажып, амырап турбайн канчаар. Чүгле милиция ажылдакчылары чежезинге четтигерил? Каладаа корум-чурумну тудары бистиң кижи бүрүзүнүң хөрөө дээрзин утпаалыңар.

Кара-Хаак ХЕРТЕК.
Тээли суур.

АЖЫЛ КИДИН ТҮЛҮК

Хүн херелдери шыпкан бо хөлдүң чаражы хөлчок. Оон суунга чоок-кавының даглары, булуттар көрүнчүктелип көстүр. Чалгыглар чалым хаяларлыг эрикке чазыладыр хап турар.

«Таджик геология» каттыжыышкын бүдүрүлгезиниң экспедициязының ийи специализи каш чыл мурнунда ол девискээрни шинчилеп келген. Ында каткаат чыдар көшкениң моон соңгаргы туружун тодарадып, хөл дүвүнче дүжүп болур айыылын шинчилээн. Амгы үеде ону хайгаараар албанны тургускан. Инженер-геологтуг шинчилел ажылдары уламчылавышаан. Республиканың улус ажыл-агыйынга Сарез хөлдүң суун ажыглаар айтырыг амгы үеде тургустунуп турар.

Олче чер үттээр дериг-херекселдерни вертолёт-биле чедирип берген. Ук хөлдүң ханызында чүү барып база хемчээлин тодарадыры албан болу берген. Ол бүгүнү билип алыры-биле ийи черден үттээрин шиитпирлээн. Сарезте ажыл-иш кидин түлүк.

Г. ПАПЫРИНА.

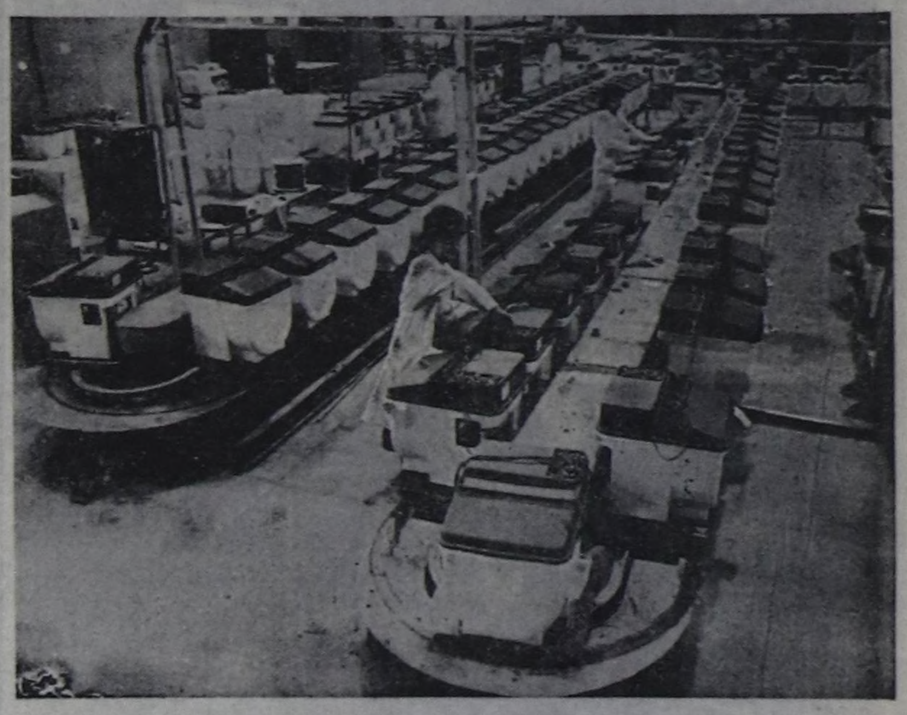

Шериг үлетпүрүн тайбың продукция бүдүрериниче шилчидип эгелээни Горькийниң автомобиль заводунга база хамаарылгалыг болган. Моон мурнунда шериг дериг-херекселдери кылып турган цехтериниң бүдүрүлге шөлдери хосталган. Оларның бирээзинде чаа дериглерни кылгаш, «Элита» деп марканың хөп чүүр машиналарын бүдүрүп эгелээн. Цехтиң ажылчыннары бо чылын 140 муң ындыг машиналарны бүдүрер деп планнаан.

ЧУРУКТА: парикмахерларга шугуму.

СЭТА-ның фотозу.

ҮНЕЛЕТТИНМЭЭН АРЫН-НҮҮР

Партийжиниң арыг, шынчы мөзүзү дээш

Албан-дужаалын соора ажыглаар чоруктуң когун үзер херек

Ынчан райкүүскомнуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи турган Бичел Ооржак биле СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары Владимир Неделинниң аразында болган чөрүлдээ эргелекчиниң секретарьдан өскээр бодалдыг болганындан эгелээн. Ол чүүл өөскүзе-өөскүзе районнуң иштики херектер килдизинге чедирген. Эргелекчи сан-хөө чурумун хажыдып, каш акша-биле бензин садып алган болган.

Улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи бодунга оон чаңгыс көпеек-даа албаан деп чүве билдингир турда-ла, оон херээн республиканың прокуратуразынче шилчиткен. Аңаа ону өөренип көөрге, херек оттурар кандыг-даа барымдаа чок болган. Ынчаар орта Владимир Неделин Бичел Ооржакты буруудадыр дээш РСФСР-ниң прокуратуразынче киир чаргылдашкан. Багай эвес ажылдап турган эргелекчи Улуг-Хем районну каггаш, өскээр көөгүп чоруур ужурга таварышкан.

Бөгүн Неделин дарга боду буруудап турар. Оон эзлчег чокка «Волга» автомашина, өөнүг япон телевизор дээн чижектиг ховар бараннар садып ап турганы билдингир апарган. Бирги удуртукчу кижиниң чоокка чованчыг, ыракка ыядынчыг херээн партийжи дыл кырынга кем-буруулуг эвес, а «хуузунда төлеп чок чоруу дээш» деп үнелээн. Эрткен айда партия райкомунуң пленумунга, ол дугайын база чугаалашкан. Чон ол хуралдың эрткенин орус, тыва — ийи дылга парлаарын негеп турза-даа, «Улуг-Хем» солун маңаа хамаарыштыр бичин ужур эдерткен медээ салган. Ону адаанда долузубиле киирдивис.

«СЭКП райкомунуң бюрозунга дугуушканы өзүгаар партия райкомунуң бирги секретары В. С. Неделин пленумга информация кылган. Чер-черден оон адынга кээп турган дамчыыр чугааларны барымдаалаш, партияга берге байдал тургустунган амгы бо харыысалгалыг үеде бирги секретарының албан-хүлээлгезин аңаа бүзүреп болур азы бүзүреп болбас дугайында айтыырыгны тургускан. Ол талазы-биле болган дискуссияның түңнелинде бадылаашкын эрттирген. Пленум кежигүнериниң мурнакчыларынга колдалыр бээр дугайында таңылбыр-саавыр бар. Неделин, Рядчиков олар материалдыг бүдүрүлгеде мурнакчылардан артык болганы ол бе?

Шагаан-Арыг хоорайга бажын алыр дээн кижилер ол идегелин Неделин дарганынга холбаар, Владимир Сергеевичиниң «Бажын аргалар ажыглап турган, ол берге херектен учёт карточказынче киир бижидилге безин чок, сугдан кургаг үнген.

Партия аппарады СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретарын агартыр саныштыг боорга, республика прокуратуразынга четтирвис. Бистиң оон алган харыывысты допчулаарга мындыг: Владимир Неделиниң үүлгеткен херектери РСФСР-ниң Кеземче Хоойлузунун 156 дугаар үүлүнге бүрүн дугжүп турар. Ол дээрге бирги секретарь албан-дужаалын соора ажыглап турганы-дыр.

Владимир Неделин «Волга» автомашинаны СЭКП ТК-ның лимидин өзүгаар алган, ынчангаш бо талазы-биле ону буруудадыр арга чок деп турар болгай. Оон-биле чөпшээрежирни берге. Чүге? Бирээде, демократчыткан ниитилелге ниитилелден ылгалыр, ямбыланыр чорук турбас ужурлуг. Чугаа СЭКП ТК-ныңдаа дугайында чоруп турар болза. Ийиде, эрткен чылын бо шугум-биле республикага автомашиналар келбээн. Бүзүрелдиг болуру-биле сөстү улусчу контроль комитединиң даргазы Владимир Подругинге бердивис:

— Эрткен чылын күрүне салынын кол фондузун таварыштыр республикага 6 «Волга» келген. Оларның бирээзин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяковтун дузазы-биле Владимир Неделин оочур чокка ап үнген. Ужуру болза, ол машина садыг четкизи таварыштыр сайгартынар турган. Немелде фонд кээрге, бир автомашинаны Саян артында «Тигринский» совхозтун директору Рядчиковка берипкени база элдеп. Ол совхоз бистиң Бин-Хем районга мүн тонна саван бээр болган. Ону директор эвес, совхозтун ажыл-ишчилери бүдүрген. Ынчангаш автомашинаны «Тигринскийге» бээр-даа турган болза, директорунга эвес, коллективке бээр турган эвес бе? Черле ынчаш удуртур органнарның материалдыг кежиктиг чашканнап орары дыка элдеп.

Автомашинаны ажылагыйның бүдүрүлгенин мурнакчыларынга колдалыр бээр дугайында таңылбыр-саавыр бар. Неделин, Рядчиков олар материалдыг бүдүрүлгеде мурнакчылардан артык болганы ол бе?

Шагаан-Арыг хоорайга бажын алыр дээн кижилер ол идегелин Неделин даргаынга холбаар, Владимир Сергеевичиниң «Бажын үлелгезинге киришпейн турар мен» деп органын сакты-дыр бис. Чартык чыл эрткенде чаңгыс квартира ийи эзлиг апарган. Бирээзи ордерлиг, өскези Неделин дарганың саазынга чурттаар квартирап бо-дур деп айтып каан бижиктиг болган. Үстүнде айыттынган фактылар Владимир Неделиниң материалдыг кежиктиг чашканнавышаан, бодун, дөргүл-төрелин, таныш-көрүжүн база утпайн турарын херечилээн.

СЭКП райкомунуң дөрт каът бажыныңын адаанда чем буфеди бар. Организацияларның буфеттерлиг болуру эки-дир, ону деткиир ужурлуг. Ынчалза-даа чем буфеди таварыштыр ховар дээн үлетпүр бараннары эртип турары элдеп. Ол буфет таварыштыр югослав сапожкалар, француз духилер дээн чижектиг бараннар эрткен. Бежен базым черде хоорай чүрттакчыларынга 20 көпеектиң сүдүн садып турган, маңаа 40 көпеектиң чок дээн үскүр сүдүн-даа сада бээр. Бо бүгүнү бирги секретарь чөптүг кылдыр көрүп орар.

Ховар бараннар былаажып, үе-шак чидирип турда, кадр айтырыын шиитпирлээри башка кайын кирер. Хоорайның улуг организацияларының удуртукчуларының аразында тыва кадрлар чок. Ол дугайын та чеже катап чугаалаан, бижээн чүве. СЭКП Тыва обкомунуң националдар аразында харылзааларны экижидерин чугаалашкан пленумунга «Ындыг болу берген чүвени ам канчаарыл, дараазында даргалар шилип алырда, ону республика иштинге эдип алырын чедип алыр» дишкен. Чоокта чаа Шагаан-Арыгда үлетпүр комбинадының удуртукчуларын томуйлаан. Оон директору-даа, кол инженери-даа тыва кижи апарбаан. Обкомнун-даа, райкомнун-даа национал айтырыг талазыбиле шиитпирлери күүсеттинмес хевээр ышкажыл!

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары В. С. Неделиниң партия кежигүнү кижиниң ажыл-чорудулгазынга, арын-нүүрүнге үндезинин-биле таарышпас үүлгедиин кысказы-биле таныштывыс.

Партия комитединин бирги секретары кижи кандыг болурул деп айтырыгга бичин доктаар бодап тур бис.

Ол дээрге оңзагай албан-дужаал, партияның болгаш чоннуң мурнунга бедик хүлээлге-дир. Бирги секретарларны тускай институттарда белеткеевейн, турар. Бүгү талазы-биле эне төлептиг болгаш ат-алдарлыг кижилерни партия комитеттериниң бирги секретарларынга коммунистер соңгуп ап турар. Ол улуг идегелди бүзүредири кижиниң бодундан хамааржыр. Оон ыдыктыг партийжи сорулгазы болза, партияны чаартыры, оон ролюн, ат-алдарын, коммунистериниң авангардчы ролюн бедидери, партийжи болгаш күрүне сагылга-чурумун хажык чокка сагыыры, оон үрекчилериңе, хажыдыкчыларынга удур эптеш чок демиселди чорудары, ажылчы чоннуң эргеажыынга дүүштүр ажылдаары болур. Кандыг-даа айтырыгны шиитпирелеп, күүседип, кылып турган, ол кезээде бирги черге чоруур, бодунуң негелделиин, шынчызын, туруштуун, шиитпирлиин, ак сеткилдиин коммунистерге, бүгү ажылчы чонга көргүзер хүлээлгелиг.

Допчузу-биле чугаалаарга мындыг-дыр, бирги секретарь кайы хире үлегер-чижектиг болуру билдингир ышкажыл.

Ынчангаш В. С. Неделин бирги удуртукчунуң, коммунистиниң арын-нүүрүнге, социалистиг моральдың норма-чижектеринге таарышпас партийжи сагылга-чурумну үрээнин тодаргайдыр.

Бо удуртукчу-коммунисти кандыг хемчег алганыл деп чөптүг айтырыг дораан-на номчукчуларның мурнунга тургустунуп келир.

В. С. Неделиниң «Волганы» эзлчег чокка, япон өөнүг телевизорну садып алганы шын бе азы мере бе дээрзин хынап көөрү-биле СЭКП обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының даргазы Г. А. Заркевич февраль 15-те Шагаан-Арыгга чедип келген. Хыналданың түңнелинден факт-барымдаалар бадыткаттынган. Бирги секретарь кижиниң арын-нүүрүнге үндезини-биле таарышпас үүлгедигни кылып, совет - хоойлуну үреп, хуузунда байып алыр, олча-ажык хараар күзелдии тодараан. Бо айтырыгны партия райкомунуң чанында партия комиссиязынга чугаалашпайн, СЭКП райкомунда партия эге организациязының хуралынга В. С. Неделиниң хуу херээн сайгарып көргеш, ону буруулуг деп санааш, шыңгыы доңгудар деп шиитпирни хүлээп алган. Кежээ СЭКП райкомунуң бюрозунга ону күштүг кылдыр бадылаан. Г. А. Заркевич коммунистиң үүлгеткен херээн эчизинге чедир хынап, үзе шиитпирлевейн-даа, ол-ла хуу Кызылче ээп чана берген.

Эртенинде, февраль 16-да. СЭКП райкомунуң эзлчеглиг пленуму болуп эткен. Орта районнуң партийжи активи база олурушкан. Бот-орулга-чарылганы нептередиринге хамаарышкан айтырыгны пленумга чугаалажыры-биле бадылап алган. Ындыг-даа болза, пленум кежигүнериниң, чалаткан эштериниң кол кичээнгейин хуу чурумунга кирбээн өске айтырыг хаара туда берген.

Ол чүү айтырыгыл, ол чүге пленумга олурушканнарның сагыш-сеткилин дүвүреди бергенил?

Мындыг болган чүведир. СЭКП райкомунуң бирги секретары В. С. Неделин пленумга сөс алгаш, бодун партия эге организациязының хуралынга, СЭКП райкомунуң бюрозунга совет садыгның чурумун каржызы-биле үреп, бирги секретарьның, коммунистиң арын-нүүрүнге таарышпас чурум хажытканы дээш партия талазы-биле шыңгыы доңгутканын пленумнуң киржикчиленгеге дыңнаткан. Удуртукчу аныяк болганындан ол бүгүнү чедир угаан билбээнинден частырыгны кылган дээрзин бюрога болгаш партия хуралынга айытканыш чугаалаан.

Пленумга олурушканнар бирги секретарының ол информациязын элдепсинип дыңнаан. Удуртукчудаа кижи болза, хемчег алыскан дугайында чүге ылап-ла боду чугаалаар ужурлугул? Партия райкомунуң ажылының стилинде, арга-хевирлерде ол чаа чүүл бе? Ындыг айтырыглар тургустунуп келген. Ол болза, ниити чурумга таарышпас, чаа эвес, харын-даа эпчок таварылга болган деп санаар бис. СЭКП райкомунуң бюрозу бирги секретарының хеөөн ханыладып, тарадып, сайгарып чугаалажып турбазы-биле чүгле дыңнадыг-биле кызыгаарланыр, херекти оонбиле соксадыр дээнин илдеп болган. Оон уламындан секретарь боду дыңнадыг кылгаш, буруузун миннип турганы ол.

СЭКП райкомунуң кежигүннери болгаш партийжи активи В. С. Неделиниң дыннадыын кичээнгейлиг дыннаааш, партия удуртукчузу кижиниң арын-нүүрүнге таарышпас чурум үрээн коммунисти шыңгыы партийжи хемчегни албаанын дораан-на эскерип каанныр. Оон түңнелинде хуу айтырыынга кирбээн айтырыг пленум кежигүнериниң сагыш-сеткилин дүвүреткен, ынчангаш олар шыңгыы чугааны аңаа кылыр, негелдени салыр ужурга таварышканнар.

Партийжи харыысалгага кирер дугайында айтырыгны чугаалажып көөрде коммуниске онааштырган буруудадышкынарның барымдаа бар-чогун эң-не кичээнгейлиг көөрү болгаш эки хынадры хандыртынган турар ужурлуг деп СЭКП-ниң Уставында айыткан. Партия Улуг-Хем райкомунда партия эге организациязы (секретары А. С. Серен) коммунист В. С. Неделиниң хуу херээн сайгарып көрүп турган, бо удуртукчунуң үүлгеткен буруу херээнге ёзулуг партийжи принципиалдыг, шын үнелелди бербейн, эрецгей, чиик көрген-дир. Ынчангаш райком кежигүннери партия эге организациязының, партия райкомунуң бюрозунуң шиитпирлеринге удурланып, дыка хөй кижи эде тургустунуушкуннуң негелделеринге дүүшкен шыңгыы негелдени салган саналдарын берген.

СЭКП райкомунуң кежигүнү, районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы Виктор Идам сөс алгаш, бирги секретарьның арын-нүүрүнге, албан-дужаалынга таарышпас буруулуг улуг херекти кылган-дыр дээн. Ол ышкаш СЭКП райкомунуң бюро кежигүннеринге, ажылдакчыларынга ховар үлетпүр болгаш аъш-чем бараннарын садып турганын тодаргай чижектерни киирип турган тайылбырлаан. Бо чылдың февраль 9-та партия райкомунуң буфединге № 79 дугаарлыг фактура-биле саткан аъш-чем аймаан адаан. Партия эге организациязы, СЭКП райкомунуң бюрозу В. С. Неделинни шыңгыы хемчег албаанын ол демдеглээш, оон бо улуг албан-дужаалга моон соңгаар ажылдаар кандыг-даа эргези чогун айыткаш, бирги секретарьның албан-хүлээлгезинден хостаар саналды киирген. Бо саналды партияның, күш-ажылдың хоочуну Роман Хунай-оол, райгаз участогунуң даргазы Сергей Прудников, септелге-техниктиг бүдүрүлгениң экономизи Олег Седен, районнуң үлетпүр комбинадында партия эге организациязының секретары Уйнук-оол Таспаанчик олар деткип, бирги секретарьга бүзүрел көргүспезин чугаалаан, оларның чамдыктары В. С. Неделинни эки тура-биле ажылдан үнүп бээрин негээн. Ол ышкаш районнуң эзлчег чок партия конференциязын чыылдырар, аңаа бирги секретарьны ажылындан дужүрерин, оон-биле кады бо херекке холбаалыг бюро кежигүннерин хостаарын райком кежигүннери саналдап, негеп турган. Бо саналдарны пленумнуң президиуму — партия райкомунуң бюро кежигүннери ханы өөренип көрбээн. Ылаңгыя партия райкомунуң бирги секретары В. С. Неделинге моон соңгаар бүзүрелди көргүзер бе азы көргүспес бе деп, айтырыгны чажыт бадылаашкын-биле шиитпирлээрин райком кежигүннери шыңгыы негеп турбуже, ол чөптүг саналды хуралды даргалап турган СЭКП райкомунуң ийиги секретары К. Д. Биче-оол херекке албаан. Ол дарга пленумга санал бээр күзелдиг кижилер хөй турда-ла, ыйдыын, албадап турган, саналды кызыгаарлап каапканы чөптүг эвес болган. Пленум кежигүнериниң шын саналын барымдаалап көрбээн, чажыт бадылаашкынны чоруттаан.

СЭКП райкомунуң аппарадының ажыл-чорудулгазы ам-даа эде тургустунмаанын, стили, методтары эрги хевээрин, тодаргайлаарга, коммунистериниң үнүн дыңнаваза, оон шын түңнел үндүрбези, шүгүмчүлел кылган кижилерни кызыл-кыяры, үстүнден ыйдыын, коргудар, дужаар чоруу ам-даа уламчылавышаанын пленум тодаргай көргүскен.

СЭКП райкомунуң эзлчеглиг пленумунуң эрткени эде тургустунуушкуннуң негелделеринге шуут дүүшпес, партийжи туруш чок болган. Дорту-биле чугаалаарга, чамдык кижилериниң төлеп чок бирги секретарьга болчуп, ону агартыр күзелин илереткен. Пленум кежигүннериниң партияның ат-алдарын, арыг, шынчызын камгалаан, партийжи сагылга-чурумну үрээннерге эптежир хөңнү чогун илереткен, оларны шыңгыы хемчег алырын негээн саналдарын херекке албаан. СЭКП Улуг-Хем райкомунуң пленуму бо айтырыгны шын эвес шиитпирлээн дугайында чагааларны пленум кежигүннери, оон киржикчилери редакцияже чоруткаш, бо херекти шыңгыы сайгарарынга дузалажырын дилээн. Ол ышкаш В. С. Неделиниң арын-нүүр чок, ак сеткилдиг эвес, албан-дужаалын өскээр ажыглаар, хуузунда байыксаар сеткилдиин илереткен чагаалар СЭКП Тыва обкомунда, республиканың Улусчу контроль комитединде, Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радиодамчыдылга күркомитединде келген.

Коммунист деп ат азы удуртукчу деп эрге-дужаал кежиктерни хууда ажыглаарынга кандыг-даа артык эргени бербейн турар. Албан-дужаалын соора ажыглаар чорукту когун үзер херек деп партияның XXVIII съездизинге СЭКП ТК-ның Платформазының төлевилелинде айытканын редакцияже чагаа бижээн коммунистер үүлдүгүзүнүп деткип, шак ындыглар илереп келзе, эне шыңгыы хемчеглер алырын бюро негээн.

Чагаларда бижиттинген чамдык одуругларны солуннуң номчукчуларынга таныштырып көрээли. Коммунистер К. С. Монгуш биле М. О. Кыргыс мынчаар бижээн:

«Бистер, Улуг-Хем районнуң коммунистери, партия райкомунуң бирги секретары эш Неделиниңиң ажыл-чорудулгазында улуг-улуг четпестерниң барын каш удаа демдеглеп келген бис. Ол үш чыл ажылдаан, бо үениң иштинде район экономика талазы-биле сайзыраваан. Эң ылаңгыя тывалар кончуг багай чурттап, ажылдаар чер чок, түреп чор бис... Эш Неделинни ажылындан хостааш, садып алган бараннарын хавыргаш, чонга саткаш, судка киирип бээрин негеп тур бис. Ындыг ышнчы эвес эштерден чарлыры бистериниң коммунистериниң кол хөрөөвис болур».

Партияның, нуш-ажылдың хоочуну Р. С. Хунай-оолдун чагаазында айытканы болза:

«Бирги секретарьны хостаар, харын-даа эзлчег чок конференция чыылдырар, маңаа хамаарылгалыг бюро кежигүннерин база бир угда хостаар-дыр, саналдарны чажыт бадылаашкынче киирер деп турда-ла ону киирбээн. Пленум соонда СЭКП райкомунуң секретары А. И. Августовский бистерни чыып алгаш: «Айтырыгны чидиглендирген херээ чок, бо районда Неделиндеи өске эки кижи тыппас бис» деп сургаалда эрттирген.

Бо бүгүден алгаш көөрге, СЭКП Улуг-Хем райкомунуң пленум кежигүннери болгаш коммунистер партия райкомунуң бирги секретары В. С. Неделиниңиң ажыл-чорудулгазынга, чурум-сагылгазынга хамаарышкан айтырыгны партия райкомунуң бюрозунга, пленумунга болгаш партия эге организацияларынга бүгү талалыг сайгарып көрбээнин, шыңгыы хемчег албаанын шын билип, негелдени партийжи ёзу-биле тургусканынга каттыжып турар бис. Бодап-даа көрүүр даан. СЭКП райкомунуң бирги секретары, районнуң бирги удуртукчузу партияның Программазының болгаш Уставының негелделерин каржызы-биле хажыдып, чурум үреп турда, ону камгалап, чөптүг эвес чорукту кылган херээ бар бе!?

СЭКП райкомунда партия эге организациязы, оон секретары Александра Серен, партия райкомунуң бюрозу бирги секретарының төлеп чок чоруунга, үнелеттинмээн арын-нүүрүнге партийжи принципиалдыг шын, чөптүг үнелелди бээр үези келген. СЭКП обкому, оон бюрозу, партийжи контроль комиссиязы мындыг шыңгыы херектиң хажыызынга хайгаракчы болуп артпазы билдингир.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Кодур-оол ОЮН.
(«Шынның» корр.).

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

УШУ

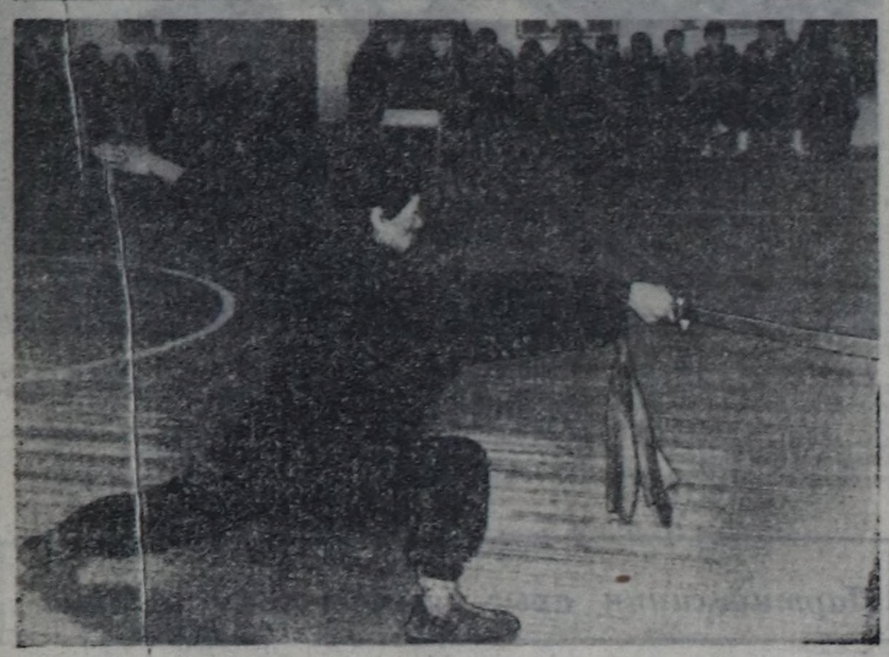

Ушунуң дөрт программазынга республика чергелиг маргылдаага хөй спортчулар киришкенин моон мурнунда «Шын» солунга парлаттынган материалдан номчукчулар билип алган. Бөгүн ол маргылданың чамдык киржиктилериниң чуруктарын парладывыс.

Көрүкчүлериниң улуг сонуургалын ынчан удур-дедир халдап-кагаланырының программазы (рукопашный бой) чаалап алган. Аваа деңзи аайы-биле районнардан хөй спортчу киришкен. Орта чараш, көрүштүг, солун арганы Таңды райондан келген тренер-инструктор Вячеслав Иргит көргүскен. Ол 55 килограмм деңзилиг спортчулар аразынга киришкеш, республика чемпиону атты төлептиниби-ле чаалап алган. Маргылдаа түңнелинде эн эки арга көргүскени дээш ол тускай шаңналдың база дээн болган. Үстүнде чурукта Вячеслав Иргит (ындында) маргылдаа үезинде.

Оон адаанда чурукта Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының студентизи Орлан Хертек-тир. Ол дао-пу (калбак селеме-биле арганы көргүзериниң уран чүүлү) программаны күүседип тур.

Тайцзи-цюань. Бо программаны Кызылдың педагогика институдунуң студентизи Айлан Кашкак база-ла багай эвес күүсеткен. Ол оон дараазында хүн чаньцюань программага база киришкен. Узун чудурук дээр ол программага Айлан үшкү черни эзлээн.

Валерий ЯРОВИКОВ-ТУҢ фотолары.

667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

ШЫНЫН-НА ЧУГААЛААЛЫ

Ёзулуг-ла өскээр бодап турар-дыр силер харын

Бо чылдың март 1-де «Шын» солунга Ак-Довурактан А. Чычаан-оол биле Д. Деспи оларның «Бис өскээр бодап турар бис» деп чүүлүн номчааш, шынап-ла, ол авторлар ёзулуг-ла өскээр бодап, чазып турар улус-тур дээрзин чугаалаксааш, мону бижидивис. Ында бижээнинің шын эвезинге сеткиливис хомудаары аажок. Бистің бирээвис, А. Монгуш, чүнү канчаптар чоор, чоига шынны канчап тайылбырлаарыл дээрзин бодап келгеш, ол-ла хүн, март 1-де радиога барып четкеш, чүвенің ужур-чөвүн айыткаш, редактордан сөөлгү медээ шагынга арткан турганы 3-ле минута дилеп алгаш, сеткил-сагыжын радио дыңнакчыларынга чугаалаар ужур таварышты. Улус ону дыңнаан. Чок, инженерни ынчан ону кыл, мону мынчал деп кым-даа дилеп, албадаваан. Бижээн фактының шын, чөп эвези ону албадапкан.

Шынны шын, мегени мегe дээр бис. Ак-Довурактан ол чагааның авторлары кайызы-даа республикада билдингир улус-тур. Ол эштер республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларының аайы-биле тускай ортумак болгаш дээди эртемниг кадрлар чыл бүрү көвүдеп турарын айыткаш, мынча дээннер-дир: «Ындыг турбуже, оларны деткиир, өстүрер, удуртур ажылдарже деп-шидер талазы-биле ажыл республикада кончуг четпес. Ол дээш Тыва АССР-ниң күрүне баштыңы болур Ч.-Д. Б. Ондар сагыш салбайн келген, ону чогуур кичээнгейге албайн турар деп санаар бис».

Шын харын, республикада кадрлар талазы-биле ажылда улуг четпестер бар. Ону маргышпас бис. А ынчалза-даа Чимит-Доржу Байырович бодунуң хуузунда, эң ылаңгыя тудуг кадрларының дугайында аажок сагыш салып келген болгаш салып-даа турар кижи деп бүзүрелдиг, дөрт чугаалаар бис. Бадыткалывыс-даа бар. Ол дугайын бистен аңгыда, Тудуг материалдар үлетшүрүнүң бүдүрүлге каттыжыышкынының чиңгине директору В. Кан-оолдан, тудуг болгаш үлетпүр тудуг материалдарының ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы М. Самданчаптан, «Тыва хамааты тудуг» трестиң кол инженери В. Монгуштан, сураглыг бригадир В. Борбак-оолдан, Кызылдың № 48 тудуг эргелелинде прораб Т. Шара-Хөөден болгаш өскелерден-даа айтырып көрүүлер даан. Олар база дөрт харыылаарлар. Тудуг талазы-оиле Тывадан баштайгы эртемден Сүлчүн-оол Сатты Ч.-Д. Б. Ондар кайы хире деткип чорааның билир силер бе?

Бистер, бо чагааның авторларының чамдыызы удуртукчулар, оон, Чимит-Доржу Байыровичниң деткимче - дузаламчызы-биле дыка хөй чүүлдерни өөренип, билип алган бис. Чижээ, А. Монгуш-тур мен. 1971 чылда Новосибирскиниң тудуг институдуна дооскаш келгеш, дораан-на Ч.-Д. Ондарның холунга ажылдадым. Ынчан оон кабинединге кире бээримге, мекээ хамаарылгазы дораан-на билдине берген, Кадр килдизиниң эргелекчизин кедиргеш, мени «Кызыл үлетпүр тудугга» барып чедиргеш, аныяк тыва специалиске эки дузалажырын, өөредирин ол эргелелдің удуртукчуларынга дагзып каан. Хоорайның кайы-даа тудуунга турумда, Чимит-Доржу Байырович мени кагбаан, үргүлчү кээп көөр, кандыг дуза хереги айтырар, дузалажыр турду.

А мөнээ, М. Кыргыска, бо дарганың дузазы үнелеп четпес. Көжүп чоруур механизастаттынган колоннага база каттыжыышкынга-даа ажылдап турумда, бо-ла кээр, үргүлчү чагыыр, ындыг удуртукчу кайда боор, орукту-ла чазып болбас дээр кижи. Оон ол чагының үргүлчү бодап чор мен. «Тыва тудуг» трестиң эргелекчизи, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге база Дээди Советтиң Президиумунга-даа баргаш Ч.-Д. Б. Ондар мөөн ажылымны доктаамал деткип келген. Эң ылаңгыя ажыл аайы-биле Москваже командировкалаарда, ыяапла ол дарга-биле сүмележир турдум. Кызылда № 4 профтехучилищени кым тутпурганың Ак-Довурактан авторлар билир ирги бе?

Чимит-Доржу Байырович Кызылдың тудугларынга бо-ла кээр дарга. Ол кээрде бөдүүн шеверлекчилер, бызаңчылар-биле шуут-ла хол тутчуп мендилежир, амыдырал, ажылывыс дугайын үргүлчү айтырар, дузалаар. Тудуг айтырыын харыылавас апаргаш безин бистерге кээр. Тудуг материалдары база аъшчем-биле хандырылганы экижидеринге дузазын бистер, хоочун тудугжулар, утпас бис. Ам дээрге «Тыва тудуг» девискээр-тудуг каттыжыышкынының кол-кол удуртукчуларындан бистерге, тудугжуларга, кым-даа келбестир.

Ажыы-биле чугаалаарга, Чимит-Доржу Байырович бистиң төреливис-даа, кудавыс-даа эвес. Ол бистиң округувуска турган болза, күзелдиивис-биле бадылаар бис. Оон улус-биле чугаалажып билириниң, кижилерниң ажыл, амыдыралы дээш сагыш салырының аптиин, негелделиин кады ажылдап, тудугта оон удуртулгазынга-даа турганнар чугаалажы бээр боор. Херек апаар чүве болза, парлалгага-даа бижип, массалыг информацияның өске-даа чепсектеринге чугаалай бээр боорлар. Чүге дээрге ол округта соңгулда кампаниязы ам-даа уламчылаар апарган-дыр. Акты ак, караны кара дээр апаар бис.

Бистиң түңнеливис чүл дээрге, А. Чычаан-оол биле Д. Дүктен-оол оларның Ч.-Д. Б. Ондарга хамаарыштыр бижээн-биле шуут чөпшээрешпес бис. Ол дарга кадрлар, национал кадрлар дугайында сагыш салып келген, салып-даа турар. Ажыы-биле чугаалаарга, Тываның экономиктиг хөгжүлдезиниң талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң сөөлгү хүлээп алган доктаалының тыптып келгенинге оон киргген үлүү аажок улуг. Ол дээрге база-ла тыва национал кадрлар дугайында айтырыг ышкажыл.

Ак-Довурактан авторлар соңгулда кампаниязын ажыглап алгаш, шын эвес чүүл бижип, боттарының деткиири кандидат хөй бадылаашкынны алзын дээш артык чугаа үндүрду. А. Д. Дүктен-оол комбинаттың 25 чыл оюнга туралаадып, 1989 чылдың июльда «Шынга» материал бижээш, Ч.-Д. Ондарны тыва кадрлар белеткээринге ролюн аажок мактаан. Ам кээп арын-нүүрү кайыл? Ёзулуг-ла өскээр бодаап дээр бис.

Маадыр-оол КЫРГЫС.
СЭКП Кызыл хооркомунуң нийги секретары.
Александр МОНГУШ.
Кызыл хооркүүскомнуң даргазының оралакчызы.
Нина ОЮН.
Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу.
Вера ХЕРТЕК.
Шеверлекчи.

ЧОЛААЧЫ-САДЫГЖЫ

Александр Байкараевич Ашак-оол Кызыл районда «Х Улуг хурал» совхозтуң № 3 хойжу бригадада чолаачы-садыгжы болуп, үр үе иштинде эки ажылдыг деп мактадып турар. Оон бижыглаттынган № 3 хойжу бригадада шупту 20 кодан бар. А. Б. Ашак-оол — «Газ-53» деп автолавканы башкарбышаан, садыгның нарын ажылын күүседип турар кижилериниң бирээзи.

Ол бригаданың малчыннарының хүндүткелдиг аалчызы. Малчыннарның хүнүүн хереглээр барзаннарын ой-шаанда күүседип, а оларның чагыгларын чидирип берип турар. Ол кывар-чаар материалдарны болгаш артык кезектер талазы-биле камналганы чедип алган.

Оон ажылын Кызыл районуң райпо баштаар чери шаңнал-макталга доктаамал киирип турар.

Кызыл-оол САГААН-ООЛ.

КЫРГАННЫҢ БУЯНЫ

Хорум-Дагже баар орукта ковүрүг багай. Чон эрги ковүрүгну септээр, чаа ковүрүгну тудар дугайында айтырыгны каш-даа тургузуп турган. Ол дээш харыысалгалыг черлер дээштиг хемчегларни албайн келген. Чоокта чаа эрги ковүрүгүн септээн. Суурнун улуг назылыг кижилериниң бирээзи «кызыл дустай» бербээн болза, суур адаанда эрги ковүрүг септеттинмес-даа.

Кырганны черже үндүрер үези чедип кээрге, эрги ковүрүглел машина эртер арга чогу билдинип келген. Ам канчаар боор, кырганның ажы-төлү суур адаанда ковүрүгну септээр үжүрга таварышаннар. Ковүрүгну септээш, кырган незин сөөлгү орукче үдеп каанар.

Ол ковүрүглел ам машина-балгат эртип турар апарган. Кырган нениң буяны ол болган.

Григорий ХИРБЭЭ.

Сирумиги

ОЛ КАЙДАЛ?

Мурнуу-Көрейде Сирумиги дээр бичежек сууржуташ бар. Оон чурттакчылары аажы-чаңының болгаш амыдырал-чуртталгазының талазы-биле өске суурларның чурттакчыларындан онзалакчак. Ол суурнуң улуг-биче кижилери бүгү назынының иштинде эзт аймаандан кылын белеткээн чем чивес, чүгле үнүш-бөле амыдыраа чурттаа чоруур. А үнүштү колдуунда болбаазырадып белеткевес, чулуп алган ёзугаар-ла чиге чип алыр.

Ол төрел-белүк улустарны 80 харлыг Чон Пионг Хва дээр ашак кижи удуртуп-баштап турар. Ол улус өске кижилер-биле шоолуг аралашпас, боттары-ла мичаар чурттаа чоруур. Чер үнүжү-биле азыраттынып чоруур болганындан акша-кепеектиде-даа тоомчага албастар.

Суурнуң чону 40 ажыг хевирниң үнүжүн чемге ажыглап турар. А хоочунар чемге ажыглапкы дег үнүштерни дилеп, оларның сывын, кадын азы дазылдарын чемге ажыглап болур бе дээрзин шинчилеп турар. Бо улустуң мурнуку салгалдары 800 яжы хевирниң үнүжүн чемге ажыглап болур деп шинчилеп тодараткаш, ол дугайын тускай номда бижип каап.

Чон Пионг Хваның чугаазындан алырга, кижи амытаныңң эң бак чүвези болза, чазый-чилби болгаш харам-тыртым чоруу болур. Ол багай чанчылдар чүге-даа чедирип болур. Ындыг чоруктарны чидирип алыр дээш бо чонуң бурунгулары шагдан бээр үнүш-биле амыдыраарынче шилчээн. Үнүш чип амыдыраарга кижиниң мага-боду болгаш угаан-медерели черле эки болур, белен-селен аарывас деп, ол суурнуң чону чугаалаар.

ЧУРУКТА: суурнуң чурттакчылары дыштанылга үезинде.

(СЭТА-ның фотозу).

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

ССРЭ-НИҢ ИХМ-НИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЕРЛЕРИ ЧАЛАП ТУР

ССРЭ-ниң ИХМ-ниң дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринче өөредип чорудар курсантылар чыылдазын Тыва АССР-ниң ИХМ-и чарлап тур. Дээди өөредилге черлеринге өөренириниң хуусаазы дөрт чыл, ортумак өөредилге черлеринге ийи чыл.

Тыва АССР-ниң иштики херектер органнарынга БХСС, УР, истелге киллдистеринге болгаш милицияның участок инспекторларының албанынга ажылдаар дээди болгаш ортумак тускай юридиктиг эртемниг специалистерни школалар белеткээр.

Школаларга Совет Армияга албан эрттирген эр кижилерни, а Омскиниң дээди школазы шериг албанынга тааржыр, кадыы эки, ортумак школа доосканнарны хүлээп алыр.

Школаларга кирерин күзээннер орус дыл болгаш литературага чогаадыг, төөгүге аас-биле, дээди школага кирелер үшкү эртемге — обществоведениеге экзамен дужаар.

Өөредилге черлеринге кирерии күзээннер июнь 15-ке чедир Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадр килдизинге келир азы районнарның ИХК-га баар. Кадыының байдалының дугайында шыныылганы, ортумак эртеминиң дугайында аттестатты (Омскиниң дээди школазынга кирер кандидаттар ап турар демдектерин айыткан школадан шынызылганы, шериг биледин, сөөлгү ажылдап турган черинден азы өөредилге, шериг черинден характеристиканы, 3х4 хемчээлдиг 4, 9х12 хемчээлдиг 1 фото-чурукту, СЭКП азы ВЛКСМ хооркомундан, райкомундан чоруткан бижиин эккээр.

Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадр килдизинден бижиктерни алганнар өөредилге черлеринге чедир халас чоруур эргелиг. Конкурсту эрткен кандидаттарны, өөредилге черлеринге киир санаткан соонда, халас чем, идик-хеп, общежитие-биле хандырар. Оон ынай ай санында 40 рубль хемчээлдиг стипендияны төлеп бээр.

Кирериниң экзаменнерин июль 1-ден сентябрьга чедир Кызылдың пединститутунуң базазынга эрттирер.

Айтырыгларны тургузарда Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадр килдизинге, 107 кабинетке келир, телефоннары 92-2-55, 92-3-88.

СИБИРЬНИҢ НАЦИОНАЛ ТЕАТРЛАРЫНЫҢ ФЕСТИВАЛЫНЫҢ РЕПЕРТУАРЫ

Март 20 — Ч. Ондар. «Ханныг истер» (Тыва).
Март 21 — А. Юданов. «Туба» (Даг-Алтай).
Март 22 — Б. Укачин. «Мен кен?» (Даг-Алтай).
Март 23 — Ю. Топоев. «Мерген биле Биргал» (Хакасия).
Март 24—Ю. Топоев. «Чуртта-ла, чуртта, Аглопа» (Хакасия).
Март 25 — Ю. Топоев. «Алдын элезиннер чурту» (Хакасия).
Н. Кайдачаков. Тоол. Эгелээри 12 шакта.
Март 26 — Я. Долон-Яковлев. «Ханныг согун» (Якутия).
Март 27 — П. Бомарше. «Фигаронуң кадайланыышкыны» (Тыва, орус бөлүк).
Март 28—Дзюлдзи Киносита. «Дуруна чүглери» (Тыва, аныяктар театрының студиязы).
Март 29 — Концерт. Сибирь театрларының артистери ойнаар.

Шилерни синхронныг арга-биле орус дылче очулдуруп турар. Шин болгаш концерт көрүүнүң коллективтиг чагыгларын хүлээп ап турар. Айтырыгны №№ 2-25-49, 2-35-88 телефоннардан билип ап болур. Касса 9-тан 19 шакка чедир ажылдаар.

Хүндүскү шилер 12 шакта, кежээки шилер 19 шакта эгелээр.

Телевидение

МАРТ 13
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.30 «Чоруу чогаан хереженнер». Уран-чечен фильм. 3-ки сериязы. 9.45 Бут бомбүү. ССРЭ чемпионады. «Днепр» — «Торпедо». 11.25 Уруглар шагы. 12.25 Коллаж (реклама, чарлаалдар, информация). 12.30 «Ye». 13.00 «Ол болган... болган...» 13.20 «Дириг амытаннар оранында» 14.20 — 14.35 Мультфильм. 15.30 «Ашар» Телефильм. 15.40 «Рояль артында автор». В. Кобекин композитор ойнаар. 16.10 «Социализмниң нарын айтырыглары». «Социализмниң теориязының очерктери» деп чаа чыындыны чугаалажыр тур бис. 16.55 «Ниити ыры болгаш бис». 17.40 Мультфильм. 17.50 Аныяктар медээчизи. 18.30 «Ye». 19.00 Орус эмигрант А. Ширинская-Манштейниң дугайында телефильм. 20.00 Юрий Прохоров (баян) ойнаар. 20.05 «Королек — ыраажы кушчугаш». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 21.00 «Ye». 21.30 «Святослав Рихтерниң хрониказы». Барымдаалыг телефильм. 22.45 Киноконцерт. 23.30 — 23.55 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 8.35; 9.35 Өг-бүле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. 10 класс. Ава апаарының чажыттары. 9.05 Француз дыл. 1-ги чылы. 10.05 Француз дыл. 2-ги чылы. 10.35; 11.40 Биология. 6 класс. Чечектен үрезинге чедир. 10.55 Эрудиттерге дамчылыга. 12.00 «Бис кады бис, авай». Уран-чечен фильм. 13.10 Ритмиг гимнастика. 13.40 ССРЭ-ниң улустуң артизи П. Е. Нечепоренко болгаш дошпулуурлар ансамблинин концерти. 13.55 — 15.10 «Цирк оттарын кызысты». Телефильм. 17.00 Ритмиг гимнастика. 17.30 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Кадыг черден көрүүшкүн». (Волгоград) 18.30 «Ye».

КЫЗЫЛДАН

19.00 «Азия төвү». 19.30 Тыва АССР-ниң Күртелерадиозунуң симфониялыг оркестриниң концерти. 19.55 Медээлер. 20.00 Чарлаалдар. 20.05 Киножурнал.

МОСКВАДАН

20.15 «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.30 — 00.50 ССРЭ-ниң улус депутаттарының эзлчег чон үшкү Съездизинде. Чапсарда (21.30) — Киноочерк.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

19.00 Фильм-концерт. 19.30 Бистиң салгаашынывыс. «Орус уран чүүлдүң 100 чылы». 20.15—20.30 «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

МАРТ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Султан Бейбарс» (2 сериялыг) 10.00, 13.00, 18.40. «Кара роза — мунгаралдың демдээ, кызыл роза — ынакшылдың демдээ» (2 сериялыг) 16.00 шактарда.

Видеозал: **Лайма Вайкулениң болуу** 9.30, 11.00, 12.30, 14.00, 15.30, 17.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кызыл чечекчигеш» 9.20, 14.00, «Бойдустуң өөнүктери» 10.50, № 2 киночымыды 12.20, «Монолог» 15.20, «Бүгү ынакшыл ында» 17.50, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Удуур черлиг вагон» 13.20, 15.10, 17.00, «Султан Бейбарс» 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Ынакшылга бүзүре-ле» 17.00, 19.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мистер Индия» 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

ЧАЗАЛГА

Бо чылдың март 12-де үнген «Шынның» ийги арнында Тыва АССР-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының дыңнадыының дөртү көрүнүп-ийги абзацта «Сат Сергей Салчакович...» деп эгелээн дыңнадыгның орнунга «Донгак Эртине Сүлдемович, 1943 чылда төрүттүнген, район эмнелгезинин уруглар салбырының эргелекчизи, партия кежигүнү эвес, Чадаана хоорай. Чадаананың Төп № 55 соңгулда округундан» деп эде номчуурун Төп соңгулда комиссиязы дилеп тур.

Ук частырыг дээш комиссия депутатка болгаш номчукчуларга буруузун миннип тур.

Редактор В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ оралакчылары — 3-33-91, 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалыг секретарь — 3-34-82; ◆ оралакчылары — 3-45-85. Килдистер: ◆ партийжи амыдырал — 3-36-82, 3-36-25, идеология — 3-34-57 ◆ совет тургузуг — 3-34-98, 3-41-23, ◆ үлетпүр — 3-34-49, 3-36-73; ◆ агроүлетпүр — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чаагы килдизи — 3-39-03; 3-34-39 ◆ очулга — 3-34-93; ◆ корректорлар — 3-37-11; ◆ үндүрүкчүлер — 2-27-41, ◆ солун келбейн бараанда — 2-32-75 ◆ бухгалтерия — 3-43-41;

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектерининиң талазы-биле күрүне комитединин типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажын № 1.

Чагыг № 387. ТС—00562.

Индекс 54241